

«ALFÀNDACH!»: LA CAMPANYA AFRICANA DE PERE EL GRAN, VISTA PER RAMON MUNTANER*

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA
Universitat Catòlica de València

Reconta el *Tirant lo Blanc* que, subjugada la Berberia i concedits els regnes de Fes i de Bogia al senyor d'Agramunt i els de Tlemcén i Tunis al rei Escariano, el cavaller Tirant, a la ciutat de Constantina estant, «féu ajustar hun dia tota la gent d'armes, axí de cavall com de peu, e tot lo poble de la ciutat, e molta altra gent de la terra que y eren venguts per lur plaer, en hun bell pla que y havia davant la ciutat de Contestina» (c. 401; Martorell, 2005: 1338). L'ocasió semblava ben grossa, i, de fet, hom havia fet bastir al bell mig de la planura «hun gran cadafal molt alt e tota la gent podia star entorn» (ibídem). Congregades les gents, Tirant els declarà la seua intenció de fer-los escoltar un sermó, i féu pujar al cadafal un frare mercedari lleidatà que nomia Joan Ferrer, llegat papal i bon coneixedor de la llengua àrab. El sermó de fra Ferrer, destinat a provar l'excel·lència i el poder salvífic de la fe cristiana,¹ deixà una profunda impressió en la gernació, que, a l'uníson, començà a demanar vehement el baptisme. En vista d'això, Tirant hagué de mobilitzar un exèrcit de sacerdots per poder donar abast a totes les peticions de conversió. En només tres dies, reberen el baptisme en terres berberesques 434.000 ànimes:

Aprés que lo sermó fon finit, tots los moros qui no eren batejats ab grans crits demanaren lo sant bapisme. E de continent, Tirant, en la dita plaça féu portar vexelles grans plenes d'aygua, axí com conques, cocis e librells, e hagué tants frares e capellans com se trobaren allí, car Tirant havia fets edificar molts monestirs en les ciutats que havia preses, e moltes altres sglésies, e havia-y fet venir molts capellans e frares de altres parts de la cristiandat. E aquí tots se batejaren, axí los que havien de anar com los qui restaren, e dins tres dies foren batejats CCCXXXIII milia, entre moros e mores e infants (c.404; Martorell 2005: 1350).

En una nota de la seua monumental edició de la novel·la de Joanot Martorell, Albert Hauf recorda que, en analitzar la gesta africana de Tirant, «convé tenir present el punt de

* Aquest treball s'insereix en el projecte de recerca «La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa (IV)» (FFI 2009 - 14206), que es desenvolupa a la Universitat de València amb el suport del Ministeri de Ciència i Innovació.

1. Sobre les bases teològiques d'aquest sermó, *vid.* Hauf (1999).

vista de l'ambaixada que Guillem de Castellnou va fer al papa en nom del rei Pere, per tal d'obtenir el suport pontifici, i que Muntaner descriu en la seva *Crònica*» (c. 404; Martorell, 2005: 1351, n.2). El medievalista al·ludeix, així, a l'expedició que l'estiu de l'any 1282 dugué Pere II de Catalunya-Aragó, dit el Gran, a les costes ifriquiànes, i que, segons la *Crònica* de Ramon Muntaner i les altres cròniques catalanes dels ss. XIII-XIV, li féu concebre el projecte —denegat, com és sabut, pel papa Martí IV— d'una croada per conquerir i cristianitzar tota la Berberia. Els lligams entre totes dues expedicions —la real i la literària— són, en efecte, d'allò més suggeridor, perquè els actes de Tirant i el rei Pere comparteixen no sols el mateix objectiu programàtic, sinó també el mateix escenari: si el clímax de la croada africana del *Tirant* té lloc als afores de Constantina, als llibres de Muntaner i Bernat Desclot la base d'operacions del rei d'Aragó al nord d'Àfrica serà el lloc costaner d'Alcoll, que, com explica el cronista de Peralada, «és port del dit loch de Costantina» (c. 44).²

El propòsit del present treball és, precisament, d'analitzar els capítols de la *Crònica* de Muntaner dedicats a l'expedició de Pere el Gran a Alcoll. Centraré, sobretot, l'atenció en els capítols 51-53 i 55 del text, que expliquen el desenvolupament de la campanya que enfrontà el rei amb els sarraïns de la zona, tot confrontant la visió que ens brinda Muntaner amb la de les altres fonts que van narrar els mateixos fets, com ara la *Història* del cronista romà Saba Malaspina (?-1297/1298), amb la qual el llibre muntanerà presenta, com espere poder demostrar, alguns punts de contacte ben interessants. Abans d'això, però, he cregut convenient d'oferir un resum de la manera com la *Crònica* es refereix als atzars polítics i militars de l'Àfrica del Nord de l'últim quart del s. XIII, que, en darrera instància, menaran al desembarcament catalano-aragonés al port d'Alcoll.

Antecedents: les guerres dels hafside segons la Crònica (cc. 30-31, 43-44, 46-47, 50)

Les primeres notícies que la *Crònica* ens dona sobre el nord d'Àfrica es troben al c. 30, on Muntaner explica com, poc després de la seua coronació com a rei d'Aragó, el rei Pere va voler assegurar-se el tribut que el difunt rei de Tunis, al-Mostansir, de la dinastia hafside, pagava al seu pare Jaume I:

Lo senyor rey En Pere anà visitan sos regnes e les sues terres totes. Sí que s'esdevench que fo a Barchelona, et pensà's que a ell era mester que agués lo trehut de la casa de Tunis, et que, pus que era mort lo Mostansar (que fo lo mellor sarraý del món,³ après lo Mirama-

2. Totes les citacions de la *Crònica* de Muntaner procedeixen de la meua edició a Aguilar (ed.) (en premsa).

3. Abu-Abd-Allah, Al-Mostansir, soldà de Tunis pertanyent a la dinastia hafside, va morir el 16 de maig de 1277, com ens recorda el *Kitab-Al-'Ibar* o *Història dels Berbers* d'Ibn-Khaldun. La puixança d'Al-Mostansir, celebrada per Muntaner en aquest passatge, va suscitar també l'elogi del famós historiadur àrab, que ens parla així de l'esplendor del seu regnat: «*De tous les princes de la famille d'Abou-Hafs, El-Mostancer fut celui dont l'autorité et la renommée eurent la plus grande étendue*. Pendant un règne d'une durée peu commune, il avait vu les provinces de l'Espagne et de l'Afrique lui tendre une main suppliante et briguer son appui. Sa cour fut toujours remplie de personnages éminents qui s'y étaient rendus

molí de Marrochs⁴ et après Saladí, soldà de Babillònia),⁵ que de tot en tot a ell no era bon que lexàs lo dit trehut (c. 30).

Amb aquest propòsit, el rei es fa venir Conrad Llança i d'altres membres del seu consell, i els comunica els seus plans per destronar el sobirà que ha succeït al-Mostansir, que s'ha negat a pagar el tribut en qüestió, i substituir-lo per un seu germà:

En Corral, ja sabets que vós anàs demanar lo trehut l'altre any a Tuniç con lo Mostançar fo mort,⁶ qui era gran amich de nostre pare, e sabets que-l dit trehut no-ns han tramès, ans par que-ns ho tenguen en vil. E axí és mester que nós los ne fassam dolents et que-ls mostrem lo nostre poder; que nós nos havem posat en cor que desposem aquest rey qui y és et que y metam Mirabussach, son frare, rey et senyor. E complir híem justícia, et farem gran

du vivant de son père. On y rencontra surtout une foule d'Andalousiens, les uns poètes distingués, les autres écrivains éloquentes, savants illustres, princes magnanimes, guerriers intrépides, qui étaient tous venus s'abriter à l'ombre de sa puissance [...] A cette même époque, l'empire hafside se trouvait dans l'état le plus florissant: puissance étendue, bien-être général, revenus abondants, population nombreuse, patriotisme, forces militaires, *tout contribuait à en relever la splendeur et à diriger vers El-Mostancer les regards des peuples voisins*, qui tous espéraient trouver en lui un soutien et un vengeur. Pendant que les opprimés accouraient en foule pour implorer sa protection, *la gloire et la majesté brillaient autour de lui, et la renommée portait au loin le bruit de ses exploits*. Sous lui, la prospérité de Tunis fut portée au plus haut degré et les habitants jouirent d'une aisance sans exemple. On y rechercha le luxe dans les habillements, les équipages, les maisons, les meubles et les tentes; l'on rivalisa d'efforts pour rebâtir, restaurer et améliorer; on avait même atteint à la dernière limite de la perfection quand on entra dans une nouvelle époque, celle de la décadence» (traducció francesa del baró de Slane; *vid.* Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 373-374). La lloança de la *Crònica catalana*, així, no ens ha de sorprendre, atès que el renom d'al-Mostansir va arribar fins a les parts de França, on es van estendre els rumors sobre la possible intenció de convertir-se al cristianisme del sobirà tunisenc (*vid.* la *Vie de Saint Louis* de Guillem de Nangis, a Bouquet [*et al.*] (ed.) 1737-1904: XX, 447-449; i les *Grandes Chroniques de France*, c. 53 del regnat de Lluís IX, a Viard (ed.) 1920-1953: X, 170-172).

4. *Miramamolí* de Marroc és, sens dubte, el califa almohade Abu-Abd-Allah Muhàmad an-Nàssir. Com s'esdevé sovint amb altres cròniques de l'època, Muntaner no l'anomena pel seu nom: *miramamolí* és l'adaptació catalana de l'àrab *amir-almuminin* ('príncep' o 'comandant dels creients'), fórmula d'intitulació del califa. En qualsevol cas, es tracta del mateix cabdill que va ser vençut per les forces cristianes a la batalla de les Navas de Tolosa (1212), i de la potència del qual ens parla Desclot: «Diu lo comte que en la ciutat de Maroqhs avia *I miramamoní qui era senyor molt poderós de tresor e de gens*, e destrenya moltes grans terres, so és a saber, de Trípol de Barberia tro a Tunis, e de Tunis tro Aljaer, e d'Aljaer tro a Septa, e de Septa tro a Marrocs, e tota la terra de Fes tro a la terra de la Gujelmessa, e de la Gujelmessa tro a la ciutat d'Òrguena, e tota la terra de Ginoua, qui és de migjorn. E encara destrenyia en Espaya, Xibília, e Còrdova, e Gayén e Úbeda, e tot lo regisme de Granada e de Múrcia tro a València» (c. 5; Desclot, 1949-1951: II, p.27).

5. En la tríada d'infidels més nobles Muntaner ha d'incloure necessàriament Saladí, o Salah-ad-Din Yússuf ibn Ayyub (1137/1138-1193), el famós cabdill kurd fundador de la dinastia aiúbida que va governar a Egipte, Síria, Iemen, Irak, Hedjaz i Diyar Bakr, i paradigma de cavalleria, tot i la seua condició d'enemic religiós, per a molts autors occidentals, com ho demostren les *Estoires d'Outremer et de la naissance Salehadin*, que ens parlen de "li bons rois Salehadins, ki tant fu pseudom et renomés de bien" (Jubb (ed.) 1990: 59). Per a la fortuna de Saladí dins la literatura romànica medieval, *vid.* Paris (1893), Castro (1967) i Jubb (2000).

6. La missió diplomàtica a què al·ludeix ací el rei tingué lloc cap a l'abril de 1278 (*vid.* Dufourcq, 1969: 210-212).

honor totstemps a la casa d'Aragon, que puscha hom dir que nós ajam mès rey en Tunis; per què és mester que-s fassa (ibídem).

Demanat pel mateix Llança sobre els motius i els detalls d'aquest projecte, el rei ofereix als membres del seu consell una anàlisi de les circumstàncies polítiques del Tunis hafsida que, a parer seu, justifiquen la intervenció catalano-aragonesa. Segons aquesta versió, al-Mostansir, mort sense descendència directa, havia deixat el seu regne a un dels seus germans, que Muntaner anomena Mirabussac, però l'altre germà, Miraboaps, s'havia acabat emparant del tron:

Jo vull que sapiats que-l Mostançar, axí con davant vos he dit, fo gran amich del rey nostre pare, e li trametia tots anys son trehut et moltes joyes.⁷ Ara és veritat que ell és mort, que fill negun no y ha romàs, mas à-y romàs II freres seus: la I qui ha nom, ço és lo major, Mirabussach, et lo menor Miraboaps. E-l dit Mirabussach, germà major, havia tramès, ab grans hosts de crestians⁸ et de sarraïns, envés lo Lavant per fer peytar les terres, et en Tunij era romàs Miraboaps.

E con lo Mostançar fo mort, qui hac lexat lo regne a Mirabossach, Boaps, qui era en Tunis, sens que no esperà son frare, se levà rey de Tunis falçament et malvada. Et con Mirabussach sabé la mort de son frare rey, vench-se'n envés Tunis; mas con Boaps sabé que son frare venia, tramès-li a dir que, aytant con cara havia la sua vida, que no s'i acostàs, con degués saber que, si u fahia, que ell li levaria la testa. Et axí Mirabussach tornà-sse'n a Càpiç, e là estech, et està encara, que no-s sap què-s fassa.⁹

7. Muntaner sembla tenir especial interès a fer subratllar al rei Pere la condició d'estat tributari que Tunis té respecte a la Corona d'Aragó. En realitat, el soldà tunisenç no estava obligat a pagar cap impost als catalano-aragonesos, però ja el difunt califa al-Mostansir havia enviat sovint regals i importants sumes de diners a Jaume I, obsequis que eren fonamentalment un gest d'amistat i bona voluntat, no pas un reconeixement de vassallatge. Però a la cort d'Aragó molts interpretaven els obsequis enviats pel tunisenç en aquest darrer sentit, i per això hom va pressionar el successor d'al-Mostansir perquè fes efectiu el pagament del tribut: «Pere el Gran decidí de demanar al fill i successor d'al-Mostansir, el califa al-Uatij (1277-1279), el pagament del “tribut” que la cort de Tunis havia de pagar, segons ell afirmava, a la Corona d'Aragó: coneixia la importància de les rendes força regulars que provenien dels fonduks ifriquiens, i invocava els “regals” que el fundador de la potència hafsida havia enviat diverses vegades a Jaume el Conqueridor. *Pere el Gran volia transformar en obligació un costum discontinu, que havia estat una iniciativa presa per al-Mostansir, amb el propòsit de conciliar-se les bones gràcies del rei d'Aragó, i de fer facilitar per aquest les operacions comercials catalanes a Ifriquia. A l'esperit de l'hafsida, no s'havia tractat mai més que de regals espontanis, en ocasió d'operacions financeres realitzades per la Corona d'Aragó, o bé a part d'elles, a favor del tràfic català o del desplegament d'ambaixades. Per contra, els “imperialistes” de la cort del rei Pere parlaven d'aquestes sumes i dons com si es tractés d'un autèntic tribut que Tunis degués» (Dufourcq, 1969: 210).*

8. La menció de soldats cristians en les files dels exèrcits sarraïns no ha de sorprendre, atès que des d'aviat els potentats nordafricans van comptar amb mercenaris europeus que constituïen la milícia de les seues ciutats. Sabem, en efecte, que existia una milícia catalana establerta a Tunis com a mínim des de la segona meitat del s. XIII, i que el rei d'Aragó tenia el dret de designar o depositar el seu capità. El hafsida comptava naturalment amb homes d'altres nacionalitats, com alemanys, italians i castellans. Aquests darrers comptaven amb un capítost ben conegut, l'infant Enric de Castella, germà d'Alfons X el Savi (Dufourcq 1969: 79-80).

9. La versió que Muntaner ens dona ací de les guerres civils tunisenques és plena de grans confusions, que miraré de detallar en les notes subsegüents. És cert que Al-Mostansir tenia aquests dos ger-

Per què farem bé que ajudem a la dretura,¹⁰ et senyelladament que-s complescha la volentat del Mostançar (ibidem).

És per això que Pere II envia Conrad Llança amb deu galeres (cinc de Barcelona i cinc de València) cap a les costes d'Àfrica, amb instruccions perquè impose un bloqueig total al port de Tunis fins que els habitants de la ciutat es revoltin contra l'usurpador i accepten els drets al tron de Mirabussac. El rei, a més, lliura al seu almirall un document on consten les condicions que el legítim rei de Tunis haurà d'acomplir a canvi de l'ajuda rebuda per part catalana:

E lo dit senyor rey ordonà-li les cartes que devia portar e li hordonà sos capítols¹¹ de tot ço que devia fer.

mans que diu la *Crònica*: Mirabussac i Miraboaps. Mirabussac és, sens dubte, l'emir Abu-Isaq, a qui, segons el *Kitab-Al-'Ibar*, el soldà vigilava molt de prop, perquè tenia por que el seu caràcter ambiciós l'impulsés a organitzar una revolta contra ell. Abu-Isaq, per la seua banda, estava tan molest amb la severitat amb què el seu germà Al-Mostansir el tractava que un dia, quan es dirigia a acomplir una certa missió, va escapar i va buscar la protecció dels àrabs nòmades Douaouida, que el van rebre com a senyor: «Le sultan El-Mostancer craignait beaucoup l'ambition de son frère Abou-Ishac, et, pour se garantir contre lui, il le tenait en surveillance et le traitait avec une rigueur et une sévérité extrêmes. En l'an 651 (1253-4), il sortit avec ses troupes pour arranger quelque affaire qui intéressait l'état, et, pendant sa marche, Abou-Ishac réussit à s'enfuir du camp et à passer chez les Douaouida, branche de la tribu de Riah. Les membres de cette puissante famille lui prêtèrent le serment de fidélité». Amb aquests aliats, Abu-Isaq va rebel·lar-se, però prompte es va quedar sense cap suport i va haver de fugir a Tlemcen, des d'on es va embarcar amb rumb a Espanya: «Les bandes qui entouraient les drapeaux d'Abou-Ishac se dispersèrent aussitôt, et ce prince fut obligé de s'enfuir à Tlemcen. De là, il se rendit en Espagne et se résenta à la cour de Mohammed-Ibn-El-Ahmer» (Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 341-342). Quant a Miraboaps, es tracta de l'emir Abu-Hafs, que regnaria com a Abu-Hafs-Umar I uns quants anys més tard (entre el 1284 i el 1295), però Muntaner erra greument quan diu que aquest va arrabassar el tron a Abu-Isaq, perquè Al-Mostansir sí que va tenir descendència: el seu successor va ser el seu fill, Yahya-al-Uatiq: «La nuit même de la mort d'El-Mostancer, les Almohades et tous les corps constitués se rendirent auprès de son fils Yahya et lui prêtèrent le serment de fidélité. Le lendemain, jour de l'inauguration solennelle, il prit le titre d'El-Ouathec (*qui se fie à Dieu*)» (Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 374). El que realment s'esdevingué va ser que Abu-Isaq, des del seu exili espanyol, es va assabentar de la mort d'al-Mostansir, i va decidir de tornar a l'Àfrica per tal de reivindicar els seus drets al tron i derrocar el nebot. A Tlemcen va ser acollit favorablement per Yaghmorasen, soldà d'aquest estat, i després va emprendre la marxa en direcció est: «l'emir Abou-Ishac venait d'arriver à Tlemcen. Ayant appris la mort de son frère El-Mostancer, il s'était décidé à passer en Afrique afin de faire valoir ses droits au trône. Il hésita d'abord quelque temps [avant de quitter l'Espagne], mais ayant enfin traversé la mer, il fit la route de Tlemcen et trouva auprès de Yaghmoracen-Ibn-Zîan l'accueil le plus distingué» (Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 377).

10. El rei Pere de la *Crònica* es proposa ajudar a la dretura, representada per Abu-Isaq, a qui el germà Abu-Hafs ha usurpat el tron; l'equivalent històric d'aquesta deformació és el suport prestat pel rei d'Aragó a Abu-Ishac, vist com un candidat més manejable que al-Uatiq: «Ara que al-Uatiq es refusava a pagar aquell "tribut" destinat en princii a obtenir una mena de neutralitat benvolent dels catalans, Pere el Gran es decidia a intervenir en favor d'Abu-Isaq» (Dufourcq, 1969: 213).

11. Als *capítols* que es donaven a l'ambaixador les indicacions oportunes per a la realització de la missatgeria. Era ben usual que als enviats reials a altres potències se'ls proporcionés una espècie de memorial o document en què s'oferia un guió dels *capítols* o assumptes a tractar amb el príncep destina-

Et entre les altres coses qui eren en los dits capítols, eren aquestes: que tantost con se seria vist ab Mirabussach [...] que ell presés sacrament del dit Mirabussach et confirmació dels altres ab sacrament et homenatge, en què prometés que, tantost con seria rey de Tunis, que li pagàs tot lo trehut qui destrò a aquell temps li fos degut; et que d'aquí avant per tots-temps la casa de Tunis fos tengut de donar lo trehut a qualque fos rey d'Aragon et comte de Barchelona. Et que assò fermassen los moats tots.¹²

D'altra part, que totstamps l'alcayt major qui en Tunis seria sobre los crestians fos rich-hom o cavaller natural del dit senyor rey d'Aragon, et que-l senyor rey d'Aragon lo y mesés e-l ne pogués gitar et mudar totstamps a sa volentat. Et que en tot loch hon hostejassen, portassen la senyera ab lo senyal del senyor rey d'Aragó, sia que hostejassen ab lo rey ho per ells matexos, et que tots fossen tenguts de guardar aquella senyera axí con aquella del rey de Tunis.¹³

Et encara, que-l gabellot de la gabella del vi, qui és gran offici, fos cathalà, et que-l senyor rey d'Aragó l'i pogués metre, per so con la meytat del dret de la dita gabella devia ésser, et deu, del senyor rey d'Aragó.¹⁴

D'altra part, que-l senyor rey d'Aragon hi degués metre cònsol en poder del qual faes-

tari, i també una sèrie de consells sobre el que l'ambaixador havia de dir o fer en funció de la reacció de l'amfitrió a les propostes del rei (*vid.*, per exemple, l'*incipit* d'uns quants documents d'aquest tipus: «*Capitula tradita M.G. Oulomar. Açò és ço que En Guillem Oulomar deu dir de part del senyor rey d'Aragó al rey de Tunis*», Mas Latrie, 1866-1872: II, 52; «*aquests capítols deja dir et mostrar Penco Mar al rey d'Aragó de part del rey de Sicília*», La Mantia 1990: 460, doc. CXCVI).

12. Convé dir que bona part de les clàusules recollides a la *Crònica* troben una correspondència bastant fidel amb el que podem llegir als diversos acords diplomàtics signats pels reis d'Aragó i els monarques hafsideus entre la segona meitat del s. XIII, fenomen absolutament lògic atés que, com podrem comprovar, les exigències dels catalano-aragonesos giraven sempre al voltant de les mateixes qüestions. Quant al tribut, llegiu, per exemple, el següent punt del pacte signat el 1287 entre Alfons el Liberal i Abd-Al-Uahid, prenent al tron de Tunis, pel qual aquest s'obligava a presentar a l'aragonés una suma anual *pro tributo*: «Item promictimus vobis quod quolibet anno, quamdiu ambo simul vixerimus, dabimus et solvemus pro tributo vobis, et cui mandaveritis, trigintatres mille et trescentos trigintatres bisancios argenti bonos et legales» (La Mantia, 1990: 378, doc. CLXVIII).

13. En efecte, el *caid* o alcaid de tota la milícia cristiana a Tunis (composta en bona part per catalans, però també per soldats d'altres procedències) era un súbdit del rei d'Aragó, i era aquest qui decidia el seu nomenament i el seu cessament, com s'especificava al tractat de pau signat el 1285 entre el hafside Abu-Hafs i Pere el Gran: «Ítem, que tots los cavallers o hòmens d'armes crestians qui són huy ne seran d'aquí avant en la senyoria del rey de Tunis, que y sien tots per nós et que nós lus donem cap aquél que nos vulrem, e l'i mudem e l'i camiem quan nos vulrem» (Mas Latrie, 1866-1872: I, 289). Quant a la clàusula per la qual l'alcaid de la milícia havia de dur el senyal del rei d'Aragó, el podem trobar, per exemple, a les negociacions del 1313 del rei d'Aragó amb el rei tunisenc Abu-Yahya-Zakaria-al-Lihyani: «Primerament, que en Tunij sia alcayt lo qual hi sia més per lo senyor rey, et que aquell alcayt port senyera a senyal del senyor rey; et que tots los cavallers et escuders crestians que estien a sou en Tunij, de qualque condició sien, sien sots l'alcayt del senyor rey». Cal notar que en aquell mateix text Jaume II havia donat el seu vist-i-plau perquè, si el tunisenc ho demanava, el senyal del seu germà Frederic de Sicília pogués desfilar al costat de les armes d'Aragó: «Encara, que si el rey de Tunij fahia gran força que la senyera del rey Frederich fos portada ensems ab aquella del rey d'Aragó, que plau al senyor rey, tan gran és l'acostament que ha ab lo rey Frederich» (Mas Latrie, 1866-1872: II, 52-55).

14. I efectivament devia ser un «gran offici», perquè Pere el Gran havia obtingut que els seus súbdits catalans tinguessen preferència en l'adjudicació d'aquesta: «Ítem, que-l dit Miralmomení atorg als catalans, davant tots altres hòmens, la gabella de Tunis a preu cuvinent» (Mas Latrie, 1866-1872: I, 290).

sen dret tots los mercaders cathalans et patrons de naus et mariners qui venguessen en Tunis et en tot lo regne; et que axí mateix n'agués altre a Bogia.¹⁵

Et totes aquestes coses et altres moltes franquees, qui estan totes en cartes, promès et atorgà lavors lo dit Mirabossach al dit senyor rey d'Aragó et a ses gents. E axí u comfermà e u féu fermar, con feu dins Tunis rey et senyor (c. 31).

La intervenció del Llança a Tunis, que té lloc l'estiu de 1279,¹⁶ resulta tot un èxit, que Muntaner resumeix així:

E axí recullí's ab la gràcia de Déu, en aquella hora et en aquell punt, que complí tot ço que-l dit senyor En Pere li avia manat et encara molt més. Què us diré més? Que ell mès lo dit Mirabossach per rey et per senyor en Tunis, enaxí en aquella manera que-l senyor rey En Pere hac dictat. Et féu aytant més: que con ell entrà ab la senyera del senyor rey en Tunis, no la volch metre per lo portal, ans la mès sobre la torra del portal. E puys, con açò hac fet, comfermà tots los capítols axí con damunt és dit, ab lo trehut tot complidament et ab moltes joyes riques et honrades, ultra lo trehut, que-l rey de Tunis trametia al senyor rey d'Aragon (ibidem).

El relat dels fets esdevinguts al Tunis hafsida s'interromp tot just en aquest punt: a partir del c. 32, la *Crònica* narra el conflicte amb el papat de l'emperador Frederic II; els enfrontaments dels seus successors, els reis Manfred i Conradí, amb la figura ascendent de Carles d'Anjou, que, amb el suport de l'Església, aconsegueix d'arrabassar el regne de Sicília a la dinastia Hohenstaufen; i els preparatius de Pere el Gran, casat amb Constança, filla de Manfred i néta de Frederic, per venjar els familiars de la seua esposa i reclamar els drets d'aquesta al tron sicilià. No és fins el c. 43, tot just després de referir la rebel·lió dels sicilians contra la tirania del rei Carles i el setge de Messina per les tropes angevines, que Muntaner ens dóna notícies sobre els afers ifriquiens: «et tornar-vos he a parlar de la casa de Tunis en ço que s'i esdevench», ens anuncia, i ens explica que, després d'haver estat destronat per Conrad Llança, Miraboaps va aconseguir emparar-se de Bugia i Constantina, ciutats on va aconseguir implantar una dinastia pròpia, atés que a la seua mort les va dividir entre els seus dos fills, anomenats respectivament pel llibre Mirabossecri i Boqueró:

Veritat és que con lo rey Mirabussach fo creat rey de Tunis per mà del senyor rey En Pere d'Aragon, axí con davant havets entès, que son germà Boaps se n'anà a Bugia e a

15. Tenim constància documental de l'existència d'un consolat català a Tunis com a mínim des de l'any 1253 (Dufourcq, 1969: 77). A més, al tractat de pau i comerç conclòs el 1271 entre Jaume I i El-Mostancer, el Conqueridor aconseguia «que-ls hòmens de la terra o de la senyoria nostra ajen a Tunis un cònsol o dos, qui demanen tots lurs drets e lurs costumans en la duana e en altre loch, los quals sien lurs especials. Aytambé, que y ajen un escrivan especial, que no y aja res que fer ab altres persones sinó ab éls» (Mas Latrie, 1866-1872: I, 283). *Vid.* també l'acord entre Pere el Gran i Abu-Hafs: «Ítem, que-ls hòmens de la terra e de la senyoria nostra hàyan a Tunis e en los altres locs de la senyoria del Miralmonén en los quals volran, fòndecs de mercaderies e còsols qui demanen tots lurs drets e lurs costums en la duana, e en altres locs. Et aytambé que hàyan escrivans lurs especials, qui no hàjan res a fer ab altres persones sinó ab éls» (Mas Latrie, 1866-1872: I, 289).

16. Sobre aquesta intervenció, *vid.* Dufourcq (1969: 213-215).

Costantina, et ab Bogia et ab Contestina ell se alsà contra Mirabussach e-s coronà rey de Bugia; et cascuns d'aquests II germans estegueren en lurs realmes. Et per avant morí Bops, rey de Bogia et de Costantina, e lexà rey de Bogia Mirabossecri, fill seu, et senyor de Costantina Boqueró, lo segon fil seu (c. 43).¹⁷

17. La versió de la història que Muntaner ens dona ací trontolla si tenim en compte que a) no va existir aquest enfrontament entre Abu-Isaq i Abu-Hafs, i que b) el segon no va ostentar mai la senyoria de cap de les dues ciutats esmentades. Ara bé, les referències geogràfiques i alguns dels noms transcrits pel cronista ens ajuden a desxifrar a quins esdeveniments hom està al·ludint en aquest passatge, i la lectura de les pàgines d'autors com Bernat Desclot o Ibn-Khaldun aclareix les confusions contingudes al fragment muntanerí. En efecte, ja des d'abans de la instauració d'Abu-Isaq com a rei de Tunis (és a dir, des de l'època d'al-Mostansir), la ciutat de Costantina es trobava administrada per un agent hafside anomenat Abu-Bekr, que és, sens dubte, el *Boqueró* de Muntaner i el *Bonbòquer* de Bernat Desclot (Soldevila (ed.) (1971: 955, n.7), i que en cap cas era fill d'Abu-Hafs. Abu-Bekr —ens informa el *Kitab-al-'Ibar* (Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 381-385)— procedia d'una il·lustre família almohade, i va exercir el govern de Constantina amb fermesa i habilitat. La seua posició de responsabilitat el va fer aspirar a majors honors encara: Ibn-Khaldun afirma que cobejava l'establiment a la ciutat d'un poder independent dels sobirans de Tunis, ambicions que havien merescut l'oposició dels propis constantinesos i que l'havien indisposat amb l'emir Abu-Isaq, els ànims del qual havia aconseguit calmar durant un temps: «*Abou-Bekr-Ibn-Mouça-Ibn-Eiça, surnommé Ibn-Quezir, appartenait à une bonne famille almohade de la tribu de Koumia. Sous le règne d'El-Mostancer, il avait été au ervice d'Ibn-Gueldacen, cheikh almohade et successeur d'Ibn-en-Nôman dans le gouvernement de Constantine. Demeuré à Constantine comme lieutenant de son patron qui s'était rendu à Tunis, il remplit les devoirs de cette place avec autant d'habileté que de fermeté. Désigné ensuite par le sultan au gouvernement de cette ville, il occupa ce poste assez longtemps. Quand l'agitation produite par la mort d'El-Mostancer se fut calmée, le sultan El-Quathec confirma cette nomination, et son successeur, Abou-Ishac, en fit autant. Avidé de grandeurs, ce fonctionnaire se laissa emporter par l'ambition, et, sachant que Constantine était la place la plus forte de la province, il conçut la pensée de s'y maintenir comme chef indépendant. Les habitants de la ville furent bientôt accablés par ses exactions, et ils exposèrent leur situation au sultan Abou-Ishac en le priant de leur porter secours; mais ce prince, ayant remarqué dans la conduite du gouverneur, Ibn-Quezir, certains traits qui annonçaient un esprit peu dispos à l'obéissance, se garda bien de répondre à leurs sollicitations. Comme Ibn-Quezir écrivit aussi pour se disculper des actes dont on l'accusait, le sultan jugea convenable de cacher son mécontentement et de fermer les yeux sur ce qui se passait*». El *Kitab-al-'Ibar* precisa que el trencament definitiu amb els hafside per part d'Abu-Bekr es va produir cap a la primavera del 1282 («Vers la fin de l'an 680 (mars-avril 1282) Ibn-Quezir leva le masque *et se fit proclamer souverain à Constantine*»). Per la seua banda, Desclot explica molt millor que Muntaner tota la situació, i afegeix que després de la rebel·lió d'Abu-Bekr el rei de Tunis va trametre diverses expedicions de càstig contra Constantina, de resultat poc lluït: «En aquella terra de Frequia avia I sarraý qui era gentil hom e era gran amic del rey de Tunis, del pare d'aquel a qui Mirabussach avia tolt la testa, e tenia l ciutat e seyojjava, qui à nom Costantina, qui és molt forts, e no la vulia retre a Mirabussac; sí que Mirabussac hi avia tramesa sa host, mas no y podia res acabar» (c. 77; Desclot, 1949-1951: 59-60). Més problemàtica resulta, d'altra banda, la identificació de l'emir *Mirabossecri*, senyor de Bugia, que Muntaner presenta com a germà major d'Abu-Bekr. Cal tenir en compte que tot seguit (c. 44) el cronista ens parlarà de l'estat de guerra existent entre ambdós prínceps. Novament ací hi ha una deformació del que realment s'esdevingué. Sabem que el potentat a qui va haver d'enfrontar-se el rebel Abu-Bekr en aquesta època no era cap germà seu, sinó Abu-Fares-Abd-el-Aziz, fill precisament del rei Abu-Ishac, personatge que apareix en la *Crònica* de Bernat Desclot, que l'anomena *Boferis* i es mostra coneixedor que el seu pare l'havia creat senyor dels bugiotes («[Mirabussach] tramès son fiyl, qui avia nom *Boferis, a Bugia seyojjar*», c. 77; Desclot, 1949-1951: 60). La comparació amb el llibre d'Ibn-Khaldun prova l'exactitud de la informació fornida per Desclot («Abou-Fares, l'ainé de tous [les fils], se fit d'autant

El que la *Crònica* reconta tot seguit és, de bell nou, una guerra fratricida: Mirabossecri, rei de Bugia, tracta de conquerir els dominis de Boqueró, que es veu obligat a cercar aliats per poder sostenir la lluita, i envia els seus missatgers a la cort del rei d'Aragó. L'oferta que Pere rep és generosíssima: Boqueró, a més de manifestar-li la seua voluntat de convertir-se al cristianisme, es compromet a lliurar-li totes les seues possessions si el rei es desplaça amb un exèrcit fins al port d'Alcoll, molt proper a la ciutat de Constantina, la millor ciutat del regne:

E con açò fo fet, lo dit Mirabossecri volch deseretar et pendre, si pogués, lo dit Boqueró. Et lo dit Boqueró sabé assò, et veé que no-s podia a ell deffendre si no u feya per mà del senyor rey En Pere d'Aragó. Et hordonà sos missatges que tramès al dit senyor rey En Pere d'Aragó, et que li fahia a saber que ell avia volentat que-s tornàs crestian en mà del senyor rey d'Aragó; et que-l senyor rey d'Aragó vengués a Alcoyll, qui és port del dit loch de Costantina, et con ell seria a Alcoyll, que pensàs de anar a Costantina, que ell li retria la dita ciutat de Costantina, qui és la pus forts ciutat del món; e que-s faria crestià e li retria tota quanta terra ell havia, et que-s faria son hom et son fiyoll et son vassall; et que-l requeria de part de Jesuchrist que ell açò degués reebre; en altra manera, si no u feya, que Déus li u demanàs a la ànima et al cors (c. 44).¹⁸

plus remarquer que son père l'avait formellement désigné comme *héritier du trône* [...] Le sultan fit tout ce qui lui était possible pour rassurer l'esprit de son fils et [...] il le nomma *souverain absolu de la ville et province de Bougie*», i afegeix que va ser precisament el príncep Abu-Fares qui, ja instal·lat com a senyor de Bedjaïa, va dur el pes de l'enfrontament contra el constantinès Abu-Bekr. És possible, doncs, que aquesta figura històrica es trobe a l'origen del fictici *Mirabossecri* muntanerà. Per a una anàlisi més detallada dels successos als quals acabem d'aludir, *vid. Mercier (1888-1891: II, 214-230)*.

18. Cal remarcar que, en registrar la petició d'auxili d'Abu-Bekr Ibn-Quezir a Pere II, el *Kitab-al-Ibar* d'Ibn-Khaldun no inclou cap referència a la promesa de conversió al cristianisme del governant constantinès. Allò que l'historiador musulmà assegura és que Abu-Bekr va sol·licitar al rei l'enviament d'un contingent de soldats d'Aragó que li fes costat en el seu conflicte amb Abu-Isaï i Abu-Fares. Aquesta força cristiana s'establiria a Constantina, que quedaria convertida en una base des de la qual hom podria atacar els dominis hafsides. Abu-Bekr es comprometia, a més, a servir devotament els interessos del comte-rei a la zona: «Ibn-Quezir crut avoir trouvé le moment opportun pour usurper le pouvoir, et il demanda par écrit au roi d'Aragon l'envoi d'un corps de troupes chrétiennes qui s'établirait a Constantine et ferait des incursions sur le territoire du sultan. On dit même que, moyennant ce secours, il s'engagea à servir les intérêts du roi en agent dévoué. Le monarque chrétien accueillit cette proposition et annonça l'envoi d'une flotte» (Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 385). Tampoc s'hi refereix Desclot, el qual ens conta que, en veure que no tindria prou recursos per enfrontar-se al sobirà de Tunis, Abu-Bekr va tractar de buscar la intervenció del comte-rei en favor seu, oferint-se a lliurar-li la plaça de Constantina, des de la qual l'aragonès podria conquerir tota Ifríquia ben fàcilment si s'ho proposava, amb l'ajuda de les milícies cristianes presents com a forces mercenàries a les principals ciutats nord-africanes, que es posarien sota les seues ordres immediatament: «Esdevenç-se que aquest sarraï qui tenia Constantina, qui avia nom Bonbòquer e avia molts soldaders crestians ab eyl, hac son conseyl e viu que longament no-s podia tenir, e avia paor que no fos traït e que Mirabussach no li taylàs la testa, *tramès missatges secrets al rey En Pere d'Aragó que si él hy passava ab DCCC cavalers e ab X milia hòmens a peu, que eyl li lyuraria Constantina, qui és luyn de la vila d'Alcoyl e de la mar XII legües, e que ab aquela ciutat e ab la ajuda que él ly faria, puria conquerir tota Frequia, e tots los crestians soldaders qui eren en Costantina e a Tunis e en tota la terra se'n vendrien a eyl, qui són bé M hòmens a cavayl*» (c. 77; Desclot, 1949-1951: III, p.60). Consta que l'actitud del rei d'Aragó envers el rei Abu-Ishac de Tunis havia variat molt en aquesta època: el ben cert és que Pere s'havia anat distanciant progressivament del seu antic aliat, a

Sense triga, Pere disposa la creació d'una gran armada i als principals ports de la costa catalana es mobilitzen homes i recursos per construir naus, galeres i d'altres embarcacions. Mentre, a l'interior tot l'armament necessari per a l'exèrcit. El rumor de les dimensions d'aquests preparatius s'estén de seguida arreu del món:

E tantost lo dit senyor rey pensà de fer naus, lenys, galeas et terides per cavalls aportar, axí que per tota la costera se féu gran navili et gran apparallament de tot ço que fo mester al passatge. Si que totes les gents de son regne se meraveylaven del gran apparallament qui-s fehia: que primerament, a Copliure, los ferrés no feyen àls mas ànchores, et los maestres d'aixa, tots quants n'i havia e-l Rosselló, eren venguts a Copliure, hon fajen naus, lenys, terides, galeas. A Roses atretal; a Torrella et a Pallamors, a Sent Ffeliu, a Tossa, a Sent Pol

qui havia ajudat a obtenir el tron tunisenc, i que havia començat a contemplar la possibilitat de substituir *manu militari* aquell governant inesperadament incòmode per un altre de més manejable, com ara el mateix Abu-Bekr: «a partir de la tardor de 1280 Pere el Gran cercà un nou capitost a oposar a Abu-Isaq. No va trigar a descobrir-lo en la persona del governador de Constantina, Ibn al-Uazir; aquest estava en males relacions amb l'emir [...] Ibn-al-Uazir esdevingué de mica en mica un rebel: les seves intrigues amb la Corona d'Aragó avançaren qui sap lo: arribà fins i tot a deixar entendre que estava disposat a convertir-se al cristianisme [...] Pere el Gran tingué aleshores, com sant Lluís alguns anys abans, la il·lusió que era possible una conversió espectacular? Hom pot admetre-ho. En tot cas, aquest complot, més o menys provocat pels seus agents, donava a Pere l'esperança d'intervenir amb èxit a terra hafsida, contra Abu-Isaq aquest cop» (Dufourcq, 1969: 217). L'erudit francès toca un punt ben interessant, atès que la possible apostasia de l'Islam d'Abu-Bekr té un bon precedent en els rumors sobre les intencions d'esdevenir cristià del sobirà tunisenc El-Mostancer, que van determinar l'expedició a Tunis del rei francès Lluís IX (1270), segons explica, entre d'altres, Guillem de Nangis. En efecte, el cronista francès afirma que, de temps, el monarca capètida havia rebut d'El-Mostancer diverses cartes en què aquest expressava els seus sincers desitjos de rebre el baptisme; de fet, un succés recent semblava corroborar als ulls reials la bona voluntat del tunisenc: a la cort francesa havien arribat no feia gaire uns emissaris del hafsida, que havien estat batejats en presència del mateix sant Lluís: «Il est bien veritez que avant li roys Loys prist la crois ceste darreniere foys pour aler Outremer, que il avoit eu plusieurs messages dou roy de Thunes par moult de foïs, et plusieurs len avoit envoié; on donnoit entendre au roy Loys, que li roys de Tunes avoit bonne volenté destre crestien, et que de ligier il le pourroit, se il avoit honnorable ochoïson, et que ce peut estre sauve la soue honnour et sauve la pez de ces Sarrazins [...] Li bons roys Loys desiroit moult affectueusement que la foy crestienne qui avoit esté tenue, et avoit porté grant fruit en celle terre d'Aufrique ou temps saint Augustin et des autres sains hommes qui jadis y habitoient, et mesmement en Cartage, refloresit a son temps et feust escriue a lonnour et a la gloire de Nostre Seigneur Jhesu Crist. Il pensoit encore li très bons roys crestiens, que se si grans os et si renomez come estoit li siens, venoit a Tunes soudainement, a painnes pouroit li roys de Tunes refuser ne escuser si raisonnable ochoïson de recevoir le saint baptesme, envers ses Sarrazins; come pour ce il pourroit mort eschaper, et tuit cil qui vouroient estre crestien, et si li pouroit en tel maniere demourer son royaume plaisiblement» (Bouquet [et al.] (ed.) 1737-1904: XX, 447-449). Els soldats francesos que van acompanyar el rei Lluís a Tunis no van trigar gaire a comprovar que no hi havia res de sòlid en totes aquelles il·lusions! Cal tenir present que aquests rumors sobre conversions a la fe de Crist de diversos sobirans no cristians van tenir una difusió certament notable al s. XIII, i que ben sovint al rerefons hi havia, més que cap escrípol religiós, la voluntat de guanyar-se la simpatia del sobirà destinatari de l'ambaixada pels propis interessos polítics o militars: hom recordarà de ben segur les diverses ambaixades trameses pels tàrtars als diferents prínceps occidentals, sol·licitant la seua col·laboració en un projecte de guerra conjunta contra el turc i adduint com a arma seductora l'interés del *khan* per abraçar el cristianisme (*vid.* la introducció de Hauf a Aitó de Gorigos, 1989: 18-45).

des Marestsme. A Barchelona no us en cal parlar, que infinitat s'era la obra que s'i feya. Puy a Terragona atretal; a Tortosa, a Paníschola et a València et per tota la costera de les marines. E en les ciutats qui són dintre terra se fahien ballestes, cayrells, crochs, lançes et darts, cuyrasses, capells de ferre, gamberes, cuxeres, escuts, paveses, gates, manganells; a les marines trebuchs, et pedres de ginys a les pedreres de Muntjuÿch et a d'altres lochs. Axí que tant eren los fets grans que per tot lo món anà la nomenada (ibidem).

Però el rei, a instàncies de Boqueró, no ha fet públic el motiu de tots aquests aparellaments, cosa que inquieta tots els prínceps de la Mediterrània, temerosos de ser l'objectiu d'allò que sembla una expedició militar imminent dels catalans («Què us diré? Que tant era gran l'aparallament que tots los reys e ls senyors del món, axí crestians com sarraïns, qui res aguessen en les marines, se guaytaven; et havien gran pahor et gran dupte cascuns de lurs terres», c. 47).¹⁹ El nerviosisme és encara major entre els sarraïns: a Granada, per exemple, els súbdits del rei Muhàmad II l'han instat a reforçar les defenses marítimes en previsió d'un possible atac, però el nassarita no els ha volgut fer cas, perquè recentment ha signat una treva amb la Corona d'Aragó i sap que el rei Pere, a qui admira profundament, és home de paraula i no la trencarà:

Dels sarraïns no-m cal parlar, que a cascun rey sarraï dehia lo cor que sobre ells venugués; sí que era la major meraveyla del món, dels farahons et de les guàrdies qui eren per tota Barberia. E al rey de Granada deÿen los seus hòmens:

—Senyor, ¿què és açò que vós no guarnits Bera, et Almeria, et Saraveyna, et Mòneca e Màleca?²⁰ Que per çert lo rey d'Aragon vendrà sobre vós.

Et responie'ls lo rey de Granada:

—Ha, foyla gent! Què havets? No sabets que-l rey d'Aragon ha treves ab nós a V anys?²¹ Donchs, ¿cuydàvets que ell nos trenchàs so que nos ha promès? No us o cuydets, que per çert creegats que ell és tal et de tan alt cor que per tot lo món no vendria menys a res que agués promès. Ho! Plagués a Déu que ell volgués que yo, ab gran res de mon poder, anàs ab ell, volgués-se que anàs sobre crestians volgués-se sobre sarraïns! Que en veritat yo-l seguiria volenters a mon cost et a ma messió. Et axí, lexats estar aquesta suspita, que no vull que negun hom de ma terra se'n crescha de guayta neguna; que la casa d'Aragon casa de Déu és et ab fe et ab veritat (c. 47).²²

19. Per a la inquietud que els preparatius del rei susciten als regnes veïns, *vid.* també la *Història de Saba Malaspina*: «*Universis itaque maritimarum terris quidam dubitabilis terror incitur*» (Malaspina 1999: 274).

20. *Saraveyna* deu ser Salobreña. D'altra banda, *Mòneca* correspon ben segurament a Almuñécar. Totes dues localitats estan situades al litoral granadí, a uns 72 km. de Màlaga (com és obvi, la *Màleca* que s'hi cita).

21. Sobre aquesta treva, *vid.* Giménez Soler (1908: 19) i Dufourcq (1969: 171).

22. Del pànic dels sarraïns en parla també Malaspina, que esmenta explícitament el rei de Granada, al qual al·ludirà Muntaner immediatament: «Reges enim Arabum totaque Barbaria, Boiea, Arabia et que sunt iuxta mare magnum Agarenorum terre regis Aragonum formidant accessum. Credit rex Tunisi et rex Arabum oppinatur, cogitat rex Granate alique infidelium reges, quilibet plus minusve, prout plures aut pauciores terras marinis vicinas litoribus obtinent, vehementi dubietate recepta et dubia sibi oppinione iam facta formidolose coniectant et astruunt exfortia regis Aragonum iam collecta in vires ad sue terre vastitatem et gentis exterminia finaliter convertenda, pro eo videlicet quod catholyci reges Arago-

Enllestits tots els preparatius i aplegada la host, l'armada del rei fa vela des del port de Port Fangós el 6 de juny de 1282,²³ i desembarca a Alcoll el 28 de juny, vespra de sant Pere.²⁴ Però només trepitjar el sòl ifriquià, els catalans descobreixen que l'expedició s'ha quedat sense un objectiu clar, perquè alguns sarraïns que han capturat a la zona els han fet saber que Boqueró ha mort. Sembla, en efecte, que el senyor de Constantina ha estat víctima de la seua pròpia indiscreció: ha revelat a massa gent els seus plans de lliurar tota la terra als cristians, i els constantinesos, avalotats, l'han assassinat i han oferit al rei de Bugia la senyoria de la ciutat:

Et con açò agren sabut, entre los altres, En Boqueró, senyor de Costantina, hac lo major alegre que null hom pogués aver, et en loch de desestruch, per lo gran plaer que havia, descobrí son cor a alguns especials amichs et parents que havia et en qui-s fiava de totes coses; et assò fehia per ço que s'endressàs que complís al senyor rey d'Aragon ço que li havia promès. Et I d'aquells a qui hac descoberta sa volentat, descobrí-ho et féu-ho a saber a tots aquells de la ciutat et als cavallers sarraïns qui ab ell eren. Què us diré? Que tuyt a rumor levaren-se et prengueren-lo, et tantost levaren-li la testa a ell et a XII altres qui assò li consentiren. Et tramateren missatge al rey de Bogia que-s vengués emparar de la ciutat et de tota la terra, et axí-s féu (c.50).²⁵

num consueverunt antiquitus frequenter gentes impetere barbaras et fortium bellorum insultibus propulsare ac tandem divina dextera media, que contra crucis hostes regibus fidelibus propitiatrix adsistit, magna triumphy gloriam obtinere. Propter quod muniri et fortificari faciunt terras et loca, precipue que sunt portuum commoditate dotata, portusque ipsos impediri lapidum et lignorum procurant obstaculis, ne ingressus ad portus patere saltem multitudine galearum» (Malaspina, 1999: 274).

23. Muntaner, equivocadament, pensa que això fou «en lo mes de maig en l'any de la incarnació de nostre senyor Jesuchrist MCCLXXXII» (c. 49). Quant a l'expedició de Pere el Gran a la Berberia, *vid.* Miret i Sans (1914) i Dufourcq (1969: 223-226).

24. La data la dóna Bernat Desclot: «Quant lo rey fo aribat e-l port d'Alcol ab tota sa ost, so fo la vespra de sen Pere de juny» (c. 80; Desclot, 1949-1951: III, p.69).

25. Segons Muntaner, Abu-Bekr va morir de resultes de l'avalot popular causat per la seua indiscreció. Els seus propis súbdits, en saber que estava a punt de lliurar-los a un rei cristià, el van capturar i el van fer decapitar, després de la qual cosa van avisar el rei bugiota, que no és altre que el ja esmentat Abu-Fares, fill del tunisenc Abu-Ishac, perquè vingués a emparar-se de la ciutat. Les coses són relatades un xic diferentment per Desclot. En primer lloc, el lector té accés a la informació sobre els fets de Constantina a través d'un diàleg que el rei Pere manté amb uns mercaders de Pisa en arribar a l'Àfrica. Aquests li expliquen que Abu-Fares va assetjar Constantina, i que va guanyar la plaça gràcies a uns traïdors que van obrir les portes a l'exèrcit enemic. Abu-Fares no va trigar gaire a ordenar la mort d'Abu-Bekr i els seus partidaris: «Mas trobà-y mercaders pisans que aquí avien lurs mercaderies, e demanà'ls del feyt de la terra, quines noveles sabien [...] —Del fet de Costantina —dix lo rey—, sabets-ne res?— —Certes —dixeren los mercaders—, nós sabem que aquel seyor qui tenia Costantina ha estat pres e li fo la testa talada, e a tots los soldaders qui ab él eren—. —Digats —dix lo rey—: en qual manera poc ésser presa la vila ne aquel qui la tenia?— —Sèyer, nós vos ho direm. No ha encara gayre que-l fiyl de Mirabussach tenia assediada Costantina ab la host de Bugia e d'altres locs, e ac emprès ab alguns hòmens de la vila, qui ho feeren per aver, que aquela nuyt que la gayta seria lur, que éls obririen les portes e que pensassen d'entrar. E tot axí com agren parlat fo fet; que aqueyls li obririen les portes de Costantina, e eyl e tota la host entrà dins la ciutat, e preseren En Bonbòquer e tots los soldaders et lur talà les testes» (c. 80; Desclot, 1949-1951: III, ps. 70-71). Per la seua banda, Ibn-Khaldun evita en tot moment referir-se al lleig detall de la traïció: Constantina és guanyada després d'un enèrgic assalt de l'exèrcit d'Abu-Fares, i Abu-Bekr ofereix una resistència heroica fins el darrer moment. L'historiador musulmà sí que recull, en

Els catalans a Alcoll: els inicis de la campanya (cc. 51-52)

Muntaner explica que, en rebre les noves de la mort del seu aliat Boqueró, «lo senyor rey ne fo molt despagat. Emperò, pus que aquí era vengut, pensave's que-l viatge se complís a plaer de Déu et de la santa fe cathòlica» (c. 51). Lluny de desesperar-se, el rei, metòdic i previsor, fa desembarcar els homes i els recursos necessaris per fortificar el campament. Així, els operaris basteixen diligentment una pallissada tot a l'entorn de la host i la vila d'Alcoll fent servir els *pals ferrats* (pals amb dolles de ferro, a través de les quals hom podia passar cordes i erigir un cinturó defensiu força sòlid, provist també de cledes i barreres) que Pere havia fet carregar a les naus abans de salpar de les costes catalanes:

Et tantost manà fer I mur de palls qui environà tota la villa et la host tota, los quals palls ell feya portar en les naus, tots ab doyles de ferre et ab anells de ferre en cascun pall. Et axí, ab los dits pals et ab cordes qui entraven en los aneyls, ell féu son mur qui environà tota la host et la vila. Et féu exir de les naus los tapiadors que manava, et de tàpies ells faheren barreres als camins hon la host devia exir fora d'aquell mur (ibídem).²⁶

Tot aquest capteniment es demostra ben prest més que justificat. Encara no han acabat les tasques de fortificació, que a l'horitzó apareix ja el primer contingent de genets sarraïns, de proporcions pantagruèliques. El nombre dels enemics seguirà creixent dia rere dia, mercès a la predicació dels alhaigs i els morabits, que Muntaner ens presenta

canvi, el detall de la decapitació del difunt senyor de Constantina: «L'émir Abou-Fares partit aussitôt de Bougie à la tête de son armée, et, ayant rallié autour de lui une foule de guerriers arabes et de cavaliers fournis par les tribus [...] marcha sur Constantine où il arriva dans la matinée du premier jour du mois de Rebiâ 681 (9 juin 1282). Ayant alors rassemblé des ouvriers, il commença le siège et dressa ses catapultes, pendant que ses archers occupaient des positions plus rapprochées de la ville. L'attaque avait duré à peu près un jour, quand un détachement [...] escalada les murs et pénétra dans la place. Ibn-Quezir soutint l'assaut avec une bravoure extrême, mais, ayant eu la retraite coupée, il mourut ainsi que son frère et tous ses partisans. Leurs têtes furent plantées sur les murailles de la ville. Abou-Fares y fit alors son entrée et parcourut les rues afin de rétablir l'ordre et rassurer les esprits. Il fit ensuite réparer les murailles et les ponts. S'étant installé dans le palais, il expédia un courrier à la capitale pour annoncer cette victoire à son père» (Ibn-Khaldun, 1925-1956: II, 385).

26. Aquests *pals ferrats*, que apareixen esmentats al poema *Be-m platz lo gais temps de pascor* de Bertran de Born («E platz m'e mon coratge /qan vei fortz chastels assetgatz / e.ls barris rotz et esfondratz, / e vei l'ost el ribatge / q'es tot entorn claus de fossatz, / ab lissas de fortz *pals serratz*», Riquer (ed.) 1979: II, 741), seran emprats per l'exèrcit catalano-aragonés en d'altres expedicions militars, com la de Jaume II a Almeria (1309) (Aguilar, 2007: 125) o la d'Alfons III a Sardenya (1323-1324) (Arribas, 1952: 157). Desclot confirma que Pere i els seus homes van saber explotar els recursos de la poliòrcètica a Alcoll: «lo rey e tota ça host foren albergats [...] e-s foren murats e valeyats d'aquela part hon los sarraïns venien», c. 83, III, p. 77). *Vid.* un altre ús de totes aquestes fortificacions a l'obra de Geoffroi de Villehardouin: «Lors se porpensèrent de un mult bon engin: que il fermèrent tote l'ost *de bones lices et de bons merriens et de bones barres*; et si en furent mult plus fort et plus seur. Li Grieu lor faisoient si sovent assaillies que il ne les laissoient reposer; et cil de l'ost les remetoient arrière mult durement; et totes foiz que il issoient fors, i perdoient li Grieu» (Villehardouin, 1961: II, 84). Sobre els recursos d'enginyeria militar esmentats a les cròniques catalanes medievals, *vid.* Monreal y Tejada (1971).

atorgant indulgències a les ànimes dels guerrers que acudiran a lluitar contra els invasors infidels, a l'estil de les autoritats cristianes impulsores de les croades:

Et dementre que ell fahia enfortir sa host, ajustaren-se entorn d'ell més de XXX mília hòmens a cavall de sarraïns, et tanta de gent de peu que la terra e les muntanyes veérets totes cubertes. Què us diré? Que-ls alhigs et morabichs anaren preÿchan et cridan per tota la Barberia, donan perdons a la lur mala lig; sí que abans que fos passat I mes hi ac venguts més de C mília hòmens a cavall, et de peu sens tot nombre (ibídem).²⁷

De seguida comencen les primeres escaramusses. Muntaner destaca molt singularment el coratge mostrat en tots aquests *torneigs*²⁸ per dos personatges. El primer és el comte Arnau Roger de Pallars, defensor d'un puig fortificat pels catalans a prop de la vila, que hom no va trigar a batejar com a «puig de Pichabarayla», perquè «en aquell puig se feÿen tots dies tan grans fets d'armes que no era en comptar» (ibídem).²⁹ El segon és el

27. Desclot afirma també que «la multitud dels sarraïns era tan gran que-ls combatien, que sens nombre eren» (c. 80; Desclot, 1949-1951: III, 71), i que «cascun jorn venien los sarraïns davant la host, a cavayl e a peu, tants *que-ls plans e les muntanyes n'estaven cubertes*» (c. 83; Desclot, 1949-1951: III, p. 80). Els alhaigs esmentats per Muntaner eren religiosos que havien fet el *haji* o pelegrinatge a la Meca i que durant el viatge havien assistit a escoles coràniques. La seua trajectòria els conferia un gran prestigi, de manera que en tornar del *haji* solien dedicar-se a la predicació. De la posició que ocupaven i el paper que exercien en parla una carta escrita l'any 1316 per Jaume II al cardenal Napoleó Orsini, on es parla dels «sarracenos qui *Alhaigs* sarracenicce nominantur qui apud eos ut religiosi apud christianos habentur predicantque suam perfidiam inter illos sicuti predicators inter catholicos fidem sanctam» (Giménez Soler, 1908: 60). Quant als morabits, són els *marabouts* (paraula que en llengua berber vol dir 'sant'), líders espirituals i intèrprets de l'*Alcorà*, encara existeixen avui dia a l'Occident nord-africà. Adopten un estil de vida ermitana i viuen de les donacions dels fidels, que hi acudeixen sovint a la recerca de consell. Quan moren, les seues tombes són venerades igualment pel poble, que hi celebra diversos sacrificis d'animals per tal de guanyar-se el favor del savi difunt.

28. Òbviament, aquests torneigs no es tracta d'una competició esportiva entre cristians i sarraïns, sinó d'un tipus de batalla ben definit a textos com ara les *Partidas*: «E otra manera ay aun de lidiar, a que llamaron torneo, e esto quando la hueste passa a cabo de la villa o el castillo de los enemigos, o lo tienen cercado, e salen a lidiare los de dentro con los de fuera, e tornase cada uno alvergar a su lugar. E esso mismo es quando las huestes posan en tiendas unas cerca de otras, e salen los cavalleros de amas las partes para fazer danno a tropeles o a compannas. Pero no tengan los omes que este torneo se entiendo por los torneamentos que usan los omes en algunas tierras, non por matarse, mas por fazerse a las armas, que las non olviden, porque sepan como han de fazer con ellas a los fechos verdaderos e peligrosos» (P.II, T.XXIII, l.XXVII; Real Academia de la Historia (ed.) 1809: II, 254).

29. Les proeses del comte Arnau Roger de Pallars (*vid.*, sobre el personatge, Sobrequés, 1957: 96-97 i Baucells, 1982) són posades de relleu també per Desclot, que ofereix un bell retrat d'aquest noble: «Diu lo comde que en la host avia I comte qui avia nom Anau Roger, qui era comte de Palars, d'una terra molt forts e qui no estec an sens guerra, e ha-hi molt valens gens d'armes. Aquest comte era molt beyl hom, e agradable, e jove, e a gran maravela valent e prous de ses armes e lar hom de donar» (c. 89; Desclot, 1949-1951: III, 93). A més, aquest cronista fa referència també al puig ocupat pel comte: «el comte de Palars s'albergà fora de la vila, en I puig qui és davant la vila» (c. 83; Desclot, 1949-1951: III, 77). La *bastida* que, segons explica Muntaner, N'Arnau Roger fa construir «qui de tàpies, qui de fusta» (c. 51), és «un recinto fortificado de madera u otro material desmontable» (Monreal y Tejada, 1971: 16), que proporciona als seus ocupants una posició avantatjosa no només des del punt de vista ofensiu, sinó també defensiu: gràcies al relat que la *Crònica de Alfonso XI* fa del setge d'Algecires, sa-

mateix rei Pere, els fets del qual superen, segons el cronista, totes les gestes dels cavallers de l'Antiguitat Clàssica, de la matèria de França i de la de Bretanya:

Et qui volia veure ardiment et bondat de senyor, vós la pògrets veure en aquell loch; que con lo torneig era mesclat e lo senyor rey conexia que·ls crestians n'avien lo piyor, ell brocava enmig de la pressa e feria entre ells. Mas no us cuydets que hanc Alexandri, Rotlan, ne Oliver, ne Tristany, Lansalot, ne Galeàs, ne Parseval, ne Palemides, ne Boors, ne Beliomberís, ne Estors de Marès, ne·l Morat de Gaunes, ne neguns altres poguessen fer tots dies ço que·l rey En Pere fahia; et après d'ell, tots los richs-hòmens, cavallers, almuçàvers et hòmens de mar qui là eren (ibídem).³⁰

A més d'aquests combats, Muntaner s'adelita també a referir les ràtzies dutes a terme per l'exèrcit tot al llarg de la costa nord-africana, incursions gràcies a les quals molts guerrers obtenen grans guanys en bestiar i esclaus:

ans dels crestians hi havia qui entraven en cavalcades III et IIII jornades e n'amenaven presa de persones et de bestiar; axí que los sarraïns no·s gosaven partir de les lurs hosts,

bem que hom solia excavar a l'entorn de la bastida un petit fossat, fet que dificultava més encara qualsevol aproximació de l'oponent a una construcció d'aquestes característiques: «Et por esto mandó que les ficiessen otra bastida delante de las dos que tenían fechas. Et Yeñego Lopez de Horozco, que acuciaba estas labores destas bastidas por mandado del rey, fizo facer só tierra *la cava que era menester para delante de la bastida segund que avia fecho la otra*. Et la cava fecha, labraron de noche una bastida tan cerca de la ciudad, que desde esta bastida lanzaban la piedra puntual dentro en el muro de la ciudad» (Rosell (ed.) 1953: I, 363).

30. El cronista torna a recórrer al mateix procediment al c. 134, on exalta la valentia que el rei Pere i el seu reduït grup de cavallers van mostrar contra un exèrcit francès molt més nombrós durant el famós combat de Santa Maria del mes d'agost del 1285: «Que ço que·l rey fahia no era obra de cavaller, mas obra de Déu pròpiament; *que Galeàs, ne Tristany, ne Lançallot, ne Galvany, ne Boors, ne Beliomberís, ne Palamides, ne Percavall lo Galoys, ne·l Cavaller de la Cota mal taylada, ne Estor de Mares, ne·l Morant de Gaunes*, con tots ensemps fossen ajustats ab tan pocha gent con lo senyor rey d'Aragon era, no pogren tant fer en I jorn contra CCCC cavallers tan bons con aquells eren, qui eren la flor del rey de Ffrança, con féu lo senyor rey d'Aragó et aquells qui ab ell eren aquella hora». Convé tenir en compte que, en relatar el mateix combat, la *Crònica* de Desclot també compara els catalans amb Rotllà («hanch Rotllan no·s menà mils en feyt d'armes», c. 159; Desclot, 1949-1951: III, 87). De fet, aquest tipus de llistes èpiques eren del tot habituals quan hom volia encariar el coratge dels guerrers en la batalla. *Vid.*, per exemple, el *Confort d'ami* dirigit per Guillaume de Machaut al rei de Navarra, on es narra la desfeta francesa en la batalla de Poitiers (1356) i com el rei de França Joan el Bo, abans de ser capturat pels anglesos, va donar mostres d'una valentia sense parangó: «La fu pris li bons roi de France, / que ot tel cuer et tel constance / *qu'onque Judas Machaboeus / Hector ne Cesar Julius / Alixandre ne Charle Meinne, / qui tint l'empire en son domaine, / Godefroy de Buillon ne Artus / Ayaus, Achille, Troillus, / Gauvains, Tristans ne Lancelos, / Rolans, N'Ogiers, bien dire Los, / Guillaume, Oliviers ne Ponpée / n'orren si très bonne journée / ne ne firent tant comme il fist; / en un jour trop en desconfist*» (Machaut, 1911: 68). I al *Roman de Bertrand du Guesclin* de Cuvelier, Eduard III d'Anglaterra explica que els bons cavallers han de mirar-se en l'espill dels guerrers del passat així: «Ce ne ferai-je pas: il n'est appartenance / qui veult avoir le non des bon et des vaillans / il doit aler souvent à la pluie et au champs / et estre en la bataille, *ainsi que fist Rolans / e li bers Olivier, et Ogier li poissans, / les iiii. fils Aymon, Charlemais li grans, / li ducs Lion de Bourges, et Guion de Cournans, / Perceval le Galois, Lancelot et Tristans, / Alixandre et Artus, Godefroi li sachans, / de coi cil ménestrelz font ces nobles rommans*» (Cuvelier, 1990: I, 38). *Vid.* Aguilar (2011: 172-175).

que tantost con se partien de les hosts cuydaven ésser catius: e axí era, que tots ne cativaven assats, que a Alcoyl ne veérets tots dies encant (ibídem).³¹

De fet, és tan gran a Alcoll l'abundància de sarraïns fets captius que el cronista, un punt hiperbòlic, assegura «que per I dobla hi havia hom I sarraý» (ibídem),³² a l'encant que s'hi fa diàriament. Mercès a tots aquests èxits, l'exèrcit de Pere el Gran no arriba a conèixer en cap moment les dificultats a què estava exposat qualsevol exèrcit medieval de dimensions relativament grans (manca d'aliments i d'aigua potable, malalties i insalubritat del campament). Ben al contrari: viu en una mena de terra de cucanya i el seu benestar creix a mesura que la campanya s'allarga; a més, l'arribada dels mercaders catalans converteix la base catalana en un idíl·lic port comercial:

Sí que con saberen en Catalunya que-l senyor rey era a Alcoyl, tothom en manera de perdonança pensaven de carregar naus et lenys de gent, et de viandes et d'armes et de totes ajudes, et tuyt atenièn là; axí que jorn hi esdevenia que XX o XXX vexells carregats de les dites coses entraven en Alcoyl; axí que major mercat hi havia de tota res que en Cathalunya (ibídem).³³

És llavors que el rei Pere comença a veure factible la possibilitat de sotmetre tota la Berberia, sempre que el papa Martí IV accedisca a ajudar-lo financerament i concedint

31. Descriuen els botins aconseguits a Alcoll ben semblantment Desclot («e trobaren molta bela vila deseparada quan lo viuren venir, e molt beyl casal e molta bela garbera de forment e de liy; e meteren foc a tot sinó a la roba de seda e roba leugera de preu que poguessen portar [...] e amenaren bé II milia bous, e bé XX milia entre moltons e bochs, e molts sarraýns presos, e molta roba e molt arnès, que anc no trobaren defensó [...] e entraven III legües e IIII dintre terre, e amenaven gran gasayn de sarraýns presos, e de bestiar e de bona roba, que trobaven per casals e per muntayes», c. 83; Desclot, 1949-1951: III, 79-80) i Saba Malaspina («capiunt Arabes sicut hedos et eos ac eorum equas et equulos aliquandiu sine mortis illatione conservant», Malaspina, 1999: 306). Cfr. amb el següent passatge de la *Conquête de Constantinople*: «Là gaaignèrent assez chevaus et roncins et palefrois, et muls et mules, et tentes et paveillons, et tel gaing com à tel besogne aferoit» (Geoffroi de Villehardouin, 1961: II, 128). En realitat, l'allusió sembla un tret típic de l'èpica, com coneix bé el lector del *Poema de Mio Cid*: «e desi arriba tornan se con la ganancia, / Fenares arriba e por Guadalfajara. / Tanto traen las grandes ganancias / muchos ganados de ovejas e de vacas / e de ropas e de otras riquizas largas» (Smith (ed.) 1998: 226). Vid. Aguilar (2011: 185-187 i 200-205).

32. Ens han pervingut diversos documents recollits al registre 55 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que aporten notícies importants sobre el tràfec d'esclaus durant la campanya africana de Pere II: vid. Miret i Sans (1914: 358).

33. Cfr. amb Desclot: «que gran abundantment avien de pa, e de vi molt bo e de tot ço que mester avien, que-l rey lur en dava prou, e molt que-n trobaven a comprar a gran mercat, que LX leys hi avia cargats de vi e de viandes, e de Malorcha, e de Barçelona, e de València e d'altres loctos» (c. 83; Desclot, 1949-1951: III, p.80). L'empenta amb què els súbdits de la corona donen suport amb tropes i queviures a les campanyes militars dels seus reis és percebuda també per Jaume I a propòsit del setge de València: «E vench-nos gran conduyt de pa e de vi e de civada e de formatges e fruytes e altres menuderies, sí que la ost era tan gran, que a la derreria que y havia bé M cavallers e bé LX milia hòmens de peu. E trobava hom tota cosa que hom volgués, a vendre e a comprar, així con faria hom en I ciutat, sí que ypticaris hi havia de Montpestler e de Leyda qui hi venien espècies, així con faria hom en I gran vila, també a malauts con a sans» (§265; Jaume I, 1991: II, 220-221).

indulgències als cristians que hi vulguen participar. Muntaner insisteix a ponderar les circumstàncies tan favorables i les bones perspectives de futur que presenta l'aventura nord-africana, i ens ofereix complagut el contrast entre un rei com Pere II que, amb uns recursos molt més migrats que els dels reis de França, Anglaterra o Sicília, es troba a punt de realitzar el projecte en el qual ells, tot i comptar amb el suport econòmic de l'Església, havien fracassat anteriorment:

E con lo senyor rey hac vist et regonegut tot aquell pahís et vist lo poder dels sarraïns, pensàs que per no-res conquerria tota la Barberia si-l papa li volia ajudar de moneda et de perdonança; e que jamés los crestians no-n foren en tan bon punt, que hanc rey de crestians qui y fahés passatge, ne-l rey de Ffrança, ne-l rey d'Anglaterra, ne-l rey Karles, qui ab croada et ab lo tresor de la Esgleya passaren a Tunis, no tengren tanta de terra en la Barberia con ell tenia: que de Ciger entrò a la ciutat de Bona sarrahí no gosava parer (ibídem).³⁴

En aquest punt acaba de fer-se evident l'evolució de la psicologia del rei des del c. 37, on l'havíem vist concebre el projecte de preparar una expedició militar per venjar les morts dels seus parents Manfred i Conradí a mans angevines. Ara Muntaner insisteix en la sinceritat d'un rei disposat a invertir tot el seu regnat en la lluita contra els infidels i la submissió de les terres berberesques si el papa el vol ajudar («tots los nostres dies volem metre en crèixer la santa fe cathòlica, et specialment en aquestes parts hon ara som venguts», c. 52),³⁵ i que amb aquest propòsit ordena al noble Guillem de Castellnou de fer vela prestament cap a Roma («Ab II galeas ell lo tramès en Roma al papa, et la rahó fo aquesta: que manà al dit noble que tantost que-s reculís et que se'n muntàs per la feu de Roma, et no s'aturàs enloch tro que fos ab lo papa», ibídem)³⁶ per fer arribar a Martí IV el següent missatge:

34. El referent evocat ací és el de l'expedició a Tunis de Lluís IX l'any 1270, que va resultar un autèntic desastre a causa de la pestilència que va aparèixer al campament croat i que es va endur la vida del mateix rei francès. Quan Carles d'Anjou, llavors rei de Sicília, es va incorporar a la croada, es va trobar que el seu germà Lluís acabava de morir. Després d'unes poques escaramusses amb els sarraïns, Carles, esdevingut *de facto* el líder de l'exèrcit, va signar la pau amb el monarca hafsida («Charles of Anjou soon decided, after a few more skirmishes, that the crusaders' position was untenable [...] The Hafsida emir was also anxious to end hostilities [...] With both leaders in this state of mind, it was no difficult to arrange a peace», Strayer, 1969: 516). Quan el príncep anglès Eduard, el futur Eduard I, va arribar a Tunis, va veure que els seus socis ja havien negociat per separat amb els tunisencs, de manera que va haver de retirar-se i dirigir les escasses tropes amb què comptava cap a un nou objectiu, Terra Santa («The unsatisfactory results of the crusade were emphasized by the events of the return. Edward of England arrived just as the final negotiations with Tunisia were being concluded. He was not pleased with a peace which prevented him from fighting, but he could do nothing [...] The final episode of the crusade was Edward's journey to the Holy Land. Deprived of all outside support, he was accompanied by only a few hundred of his own countrymen. This was too small an army for any effective fighting, as he soon discovered», Strayer, 1969: 517).

35. Com és sabut, l'interès de Muntaner i els altres cronistes catalans a remarcar que Pere II estava veritablement disposat a una croada nord-africana contrasta amb la visió de les fonts afins al papat, França i els Anjou, segons les quals l'expedició a Alcoll era només una pantalla per dissimular el veritable objectiu del rei català: la conquesta de Sicília. *Vid.* Aguilar (2006) i Cingolani (2006: 391-397).

36. L'enviament de dues galeres en missió diplomàtica a Roma és un fet que recullen gairebé unànimement totes les cròniques. El punt sobre el qual aquestes fonts mostren discrepàncies té a veure amb

Pare sanct, mon sènher lo senyor rey d'Aragó vos fa a saber que ell és en la Barberia, en I loch qui ha nom Alcoyl, et troba que per aquell loch se pot haver tota la Barberia si vós, pare sanct, li volets fer ajuda de diners et de perdonansa. E serà açò complit, de la major part, abans que lonch temps sia passat. Què us diré? Que ans que venga III meses troba que

qui o quins van ser els nobles responsables de dur a terme l'ambaixada al papa. Segons Muntaner, només en va ser un: un noble vallespirenc anomenat Guillem de Castellnou. Guillem havia accedit al vescomtat de Castellnou a la mort del seu germà Jausbert, esdevinguda el 1268, i s'havia casat amb Beatriu de Castellrosselló, senyora de Sureda. La condició d'«*honrat capdal*» que Muntaner li atorga estava, per tant, plenament justificada: però no he sabut trobar cap testimoni que done compte dels vincles de parentiu amb la casa reial d'Aragó que segons el de Peralada tenia. Sí que coneixem, en canvi, que aquest no era el seu primer viatge com a nunci dels reis d'Aragó: ja tan aviat com el 1272 havia viatjat a París en nom de Jaume I, per tal de negociar alguns assumptes relacionats amb els límits territorials del comtat de Foix. Segons Desclot, Castellnou va viatjar a la cort romana en companyia d'un altre cavaller d'Aragó de nom imprecisat («el rey fôu aparelar II galees qui deguessen anar a Roma, e tramès-hi per missatges *En Guillem de Castellnou e I cavayler d'Aragó, barons honrats e nobles*», c. 85; Desclot, 1949-1951: III, p. 82). El *Libre de les conquestes de Sicília* torna a parlar d'un únic missatger, però ens diu que aquest va ser «Pere de Queralt» (BC, ms. 987, f.24v). Però potser la versió més creïble és la que va donar el mateix rei Pere en un memorial escrit per a ús del diplomàtic responsable d'una ambaixada a l'emperador alemany Rodolf d'Habsburg: «Lo senyor rey volén mostrar per obra que la volentat aquella avia en servey de Déu et de l'Església anà en Berberia ab la sua armada et pres terra en Alcoyll, on estet contra sarraïns ben tres meses feén-los aquell mal que poc, e d'allèn tramès al senyor papa En Guillem vezcomte de Casteynou ab dues galees per mostrar-li que aquella volentat avia lo senyor rey que avia mostrada per obra» (Saint Priest, 1847-1849: III, 237). Cal dir que, segons altres cròniques, com la *Història* de Saba Malaspina, la pensada d'enviar una petició d'ajuda al papa no va partir pròpiament de Pere, sinó dels seus maquiavèlics consellers, que, amb bones paraules, van aconseguir pervertir les intencions del seu senyor. En efecte, segons Saba, aquests eren perfectament conscients de la dificultat que suposava organitzar una croada i de la possibilitat que el papa es negués a donar suport al projecte o que trigués encara a decidir-se, atés que les coses que anaven a proposar-li eren molt serioses i calia discutir-les bé abans de prendre una resolució. Per això van recomanar a Pere que enviés els seus ambaixadors a Roma: si el papa no li concedia ajuda per a la lluita contra l'infidel, el rei tindria les mans lliures per a emparar el negoci de Sicília: en tal cas, la gent comprendria bé que l'abandó de l'empresa d'Alcoll no havia estat responsabilitat seua, i que el rei d'Aragó havia actuat com havia actuat perquè el papa no li havia deixat cap altra alternativa. Aquest raonament sembla que va acabar de convèncer Pere: «ut rex Aragonum dolis et insidiis periurii sermonis et arte pervertere in agendis suis temptet ecclesiam apud eum insistent, falsi suasionem consilii suggerentes, ut ad postulandum quedam ab ecclesia Romana suppliciter non leviam, que transfretantibus in terre sancte subsidium consuevit sedes apostolica indulgere, mittat statim nuntios speciales. Et quia magna sunt et ardua, que a domino papa petenda deliberant, cogitant intra se ac dicunt, quod ea sede apostolica regi Aragonum tamquam principi catholico denegante, si postmodum rex ipse vocatus accedat in subsidium Syculorum, est apud homines excusatus: dicent enim, quod illud acceptavit tamquam desperans de apostolice sedis gratia denegantis sibi contra Saracenos auxilia et indulta, que consuevit aliis regibus indulgere. Dicunt ergo: “Si ecclesia Romana, domine rex, hec vobis gratiose concedat, quod esse tam cito non poterit, magnum foret ac preferremini viribus et auctoritate regibus orbis terre. Si autem non audierit ecclesia, quod petitur, si tunc Syciliam invadatis violenter et potenter, vobis singulorum labia benedicent, et alter ad alterum confabulando de fatibus vestris laudabit opera vestra, domine, dicetque vulgus, quod, ex quo sedes apostolica ad concedendum vobis, que contra Saracenos fidelibus regibus concedere consuevit, se reddit difficilem atquem duram, dignum, quid attemptastis, vestram contra infideles potentiam hic congestam ad Sycilie regnum convertere proposito immutato”» (Malaspina, 1999: 316-317). Aquest serà, tot just, l'argument que Muntaner posarà en boca del rei Pere quan aquest s'assabente de l'actitud hostil del papa (*vid.* c.56).

aurà la ciutat de Bona, de què fo bisbe sent Agustí, et après la ciutat de Ciger. Et con aquestes dues ciutats —qui són en la marina prés d'Alcoyl, la una de lavant et l'altra de ponent— haja conquestes, fets compte que totes les ciutats de les marines haurà dins poch de temps. E la Barberia és aytal que qui haurà les marines, haurà tota Barberia; et són gents qui tantost con vejen lo gran destret que hauran, se faran crestians la major part. Per què, pare sanct, lo dit senyor rey vos requer de part de Déu que aquests II secors tan solament li fassats; et en breu, si a Déu plau, la santa Esgleya se'n creixerà de tanta renda que muntarà a més que no y haurets bastret; que ya veets lo rey son pare de quant de renda ha crescuda la santa Esgleya sens que no n'ach hajuda neguna.³⁷ Per què, pare sanct, assò us demana e us requer, et que us plàcia que no u tardets (ibidem).³⁸

La campanya d'Alcoll ha començat, doncs, amb els millors auguris, i, tanmateix, la seua continuïtat depèn de la resposta del papa a l'ambaixada de Guillem de Castellnou. D'altra banda, el rei i els seus homes encara hauran de fer front a una darrera escomesa dels sarraïns ifriquiens, que aconseguiran superar gràcies, en bona part, a la intervenció providencial d'un personatge insospitat.

Sarraí valencià o jueu català: de Saba Malaspina a Ramon Muntaner (c. 53)

Una nit, poc després de la partida d'en Castellnou, apareix al campament català un sarraí oriünd del regne de València que assegura posseir una informació molt important. Conduït davant la presència del rei, explica que els infidels es proposen de llançar un atac

37. Contra l'asseveració que la Santa Seu no va donar cap suport al rei Jaume I per a la submissió de les terres mallorquines i valencianes, hi ha el fet contrastat que el papa Gregori IX va promulgar diversos documents atorgant a la conquesta de València el caràcter de croada: «el 5 de febrero de 1237 el papa Gregorio IX dio una serie de bulas para predicar la cruzada. Esta cruzada se predicó en todo el sur de Francia y la metrópoli Tarraconense, a excepción de las ciudades de Montpellier, Pamplona y Calahorra» (Ubieto, 1976: 281).

38. La idea de conquerir la costa nord-africana responia a una de les possibles rutes plantejades pels teòrics de la croada per tal d'alliberar Terra Santa: hom considerava que un exèrcit cristià que es fes amb el control de la zona podia arribar a Egipte i d'allà abastar Terra Santa. Aquesta visió és la que traspueu les pàgines del *Tirant lo Blanc*, atès que, com ja ha estat dit, la conquesta i conversió de la Berberia és l'operació que acaba permetent a Tirant d'alliberar Bizanci dels turcs. Però cal tenir en compte que els partidaris de la via berberesca van ser refutats pel *Liber Secretorum Fidelium Crucis* del venecià Marino Sanuto, el qual jutjava impracticable aquesta ruta a causa dels deserts africans, a través dels quals cap exèrcit cristià podia aspirar a obrir-se pas, i aportava com a prova l'escàs èxit que va tenir, precisament, la croada a Tunis del rei Lluís IX: «Sed de illo passagio per Hispaniam, et transire in Africam per illud brachium stricti maris de Gibelaltar, et de secta seu de transitu in Tunitium, sive in partem aliquam Barbariae, non videtur mihi facere mentionem. Per ea enim quae dicta sunt et dicentur, sive etiam possent dici, praedictae viae inconvenientes sunt et ineptae ad eundum et ad acquirendum Terram Sanctam, praecipue propter deserta media quae obsistunt: cum et inclitus ille Rex Franciae Sanctus Lodovicus, cum ad partes Tunitis cum exercitu passagi applicauit ipse et filius, nomine Iohannes Tristanus, cum Apostolicae sedis Legato, ac multis comitibus et baronibus, propter epidimiam invadentem, in brevi diem clausurunt extremum, multique alii de populo Christiano» (I.II, 2, c.4; Sanuto 1972: 39). Sobre les diferents visions dels autors dels ss. XIII-XIV quant a la ruta més idònia per a la recuperació de Terra Santa, *vid.* Leopold (2000).

en massa contra les posicions del comte de Pallars a l'alba del proper diumenge, quan els cristians estaran més desprevinguts:

Un jorn s'esdevench que·ls sarraïns se foren acordats que, batayla feta, venguessen a la bastida del comte de Pallars, et que, de tot en tot, ho que perdessen la persona tots o la aguessen. E dementre que açò agueren pensat, I sarraý qui era estat del regne de València de nits vench al senyor rey et dix:

—Senyor rey, açò han pensat.

E·l senyor rey dix·li:

—Quant serà aqueix jorn que ells açò volen fer?

—Senyor —dix ell—, vuy és diyous, et dicmenga matí, que serà festa vostra, que ells se pensen que vós serets a missa et gran res de vostres barons, ells han en volentat de fer aquesta brocada (c. 53).

L'entrada en escena d'aquest moro valencià —nat a la Vall d'Alfàndec i qui sap si exiliat a terres africanes després de la repressió jaumina de la primera revolta d'Al-Azraq (1247-1258), que tingué un dels seus focus més importants precisament en aquella vall—³⁹ ens posa sobre la pista d'una figura que és possible de retrobar en d'altres cròniques catalanes: la del sarraí que, desitjós de congraciarse amb els invasors cristians, els ofereix suport logístic o els revela dades importants sobre la posició i els moviments de l'enemic. En efecte, al *Llibre dels fets* Jaume I conta que durant la conquesta de Mallorca, tot just abans que s'iniciés el desembarcament català a l'illa i tingués lloc la batalla de Portopí⁴⁰, «vench I sarrahí qui havia nom Alí, de la Palomera, nadan a nós, e comtà'ns noves de la yla e del rey e de la ciutat» (§59; Jaume I, 1991: II, 71), una anècdota referida més detalladament al c. 35 de la *Crònica* de Bernat Desclot.⁴¹ I, una mica més endavant, el mateix Conqueridor recorda com, durant el setge de Madina Mayurqa, «I sarraý de la ila, qui havia nom Ben Aabet, envià'ns messatge [...] que él venria a nós e que faria tant,

39. Sobre les revoltes sarraïnes del regne de València, *vid.* Torró (2011: 25-73).

40. Sobre el relat d'aquests fets a l'autobiografia jaumina, *vid.* Renedo (2013).

41. Desclot explica que aquest Alí es presentà davant Jaume I per fer-li arribar la predicció feta per sa mare, versada en les arts de l'astrologia, segons la qual el rei d'Aragó es convertiria en el conqueridor de Mallorca. A més, l'informà sobre la ubicació i els plans del rei sarraí de Mallorca i l'aconsellà sobre el desembarcament, per les quals coses el rei Jaume prometé de premiar-lo: «E·ls sarraïns se foren ajustats en la terra davant la ila del Pantaleu, tro a XV milia sarraïns a caval e a peu ab lurs armes; dels quals sarraïns se'n partí I e gità·sse en la mar e, de nadantes, venc·se'n a la ila hon lo rey d'Aragó era. E quant fo exit de la mar, venc davant lo rey, e agenolà's a él e saludà-lo en son latí. E el rey fôu-li donar vestetures e puys demanà-lo del feyt de la terra e del rey sarraý; e el sarraý dix·li: —Sènyer, sàpies per cert que aquesta terra és tua e a ton manament; que ma mare me dix e·m pregà que yo que vengués a tu e t'o dixés. Que ela és molt sàvia femna e ha conegut en la sua art d'estronomia que aquesta terra deus tu conquerir. —Dix lo rey: —Co as tu nom? —Sènyer —dix lo sarraý—, Alí m'apela hom, e són mayordom del rey de Malorques. —Digues-me, lo rey hon és ne què fa? —Sènyer —so dix lo sarraý—, lo rey és en la ciutat e ha ajustats per escrit, que yo·ls he tots comdats, XLII milia hòmens ben armats, dels quals n'í à V milia de caval e·ls altres són bons servens, e molt valens e ardots; e cuyden·te vedar que no prengues terra en nuyl loc de Malorcha. Per què faràs gran sen sy·t cuytes de pendre terra al pus tost que pusches, abans que éls sien exits de la ciutat. —Amic —dix lo rey—, ben sies tu vengut, e sàpies que yo·t faré gran bé, a tu, e a ta mare e a tos fils; sí que te'n tindràs per pagat.—» (c. 35; Desclot, 1949-1951: II, 95-97).

que la una partida de la ila, de XII que n'hi havia, que-ns adurien conduyt a la ost e açò que éls porien haver», i que aquest mateix personatge,⁴² que no dubta a qualificar com un «àngel que Déus nos envià», va jurar «que-ns serviria a bona fe e sens engan, e que nós conoxeríem lo gran serviç que él nos faria» (§71; Jaume I, 1991: II, 84).

És clar que el paper exercit pel sarraí de Muntaner va una mica més enllà del d'informador puntual o proveïdor de queviures i altres recursos; s'acosta més al d'un personatge literari com el de Ciprés de Paternò del *Tirant*, el donzell d'origen xipriota al servei del soldà que, desitjós de convertir-se a la religió cristiana, acudeix al campament cristià per revelar les maquinacions ordides pels turcs contra la vida de Tirant i és usat per aquest com una espècie d'agent encobert que li comunica intel·ligència de primera mà sobre l'enemic.⁴³ Igualment, el rei Pere té el bon seny de donar crèdit a les paraules del sarraí i el converteix en el seu espia entre les files de l'exèrcit nord-africà. Així, sempre que haja de fer arribar als cristians algun avís important, només haurà d'atansar-se al campament, proferir el mot de pas convingut («Alfàndec», en honor a la terra que el veié nàixer) i hi podrà entrar sa i estalvi. A canvi d'aquestes tasques d'espionatge, el rei es compromet a concedir-li terres al regne de València:

—Ara —dix lo rey— vé a la bona ventura, que molt te grahim ço que tu às dit, et nós prometem-te que t'heretarem là hon tu nasquist, entre tos amichs;⁴⁴ et plau-nos que estigues entre aquesta gent, et fé'ns saber tot ço que ells faran. Et dissapte a nit sies ab nós, et diràs-nos tot ço que ells auran acordat.

—Senyor —dix ell—, siats çert que yo seré ab vós.

E-l senyor rey féu-li donar XX dobles d'or, et anà-sse'n. Et hordonà lo senyor rey ab les escoltes que cascuna nit hi fahien, et ab les guaytes, que cascuna hora que vengués a ells e-ls dixés «Alfàndach», quel lexassen salvament anar et tornar (per ço con ell era nadiu de la vayl d'Alfàndach). Et sobre assò anà-sse'n (c. 53).

Cal observar que tota aquesta història, que hom podria jutjar en principi una pura fabulació del de Peralada, potser no ho és tant, si la llegim al costat de la detalladíssima versió que la *Història* de Saba Malaspina aporta dels mateixos fets. Aquesta font italiana parla també d'una congregació enorme de guerrers sarraïns que planegen un atac sorpresa contra la host catalana; però allò més sorprenent és que, en aquest cas, qui informa puntual-

42. De la defecció al bàndol cristià d'aquest Ben Abet, o Ibn 'Abbad, en parla també el *Kitab Ta'Rih Mayurqa* d'Ibn Amira al-Makhzumí, una crònica àrab de la conquesta de Mallorca (Ibn Amira, 2008: 111-112). Sobre la seua figura, vid. Burns (1978: 4).

43. Diu el *Tirant*: «Lo soldà tenia un servidor que s'havia criat de molt poca edat lo qual era stat crestià e natural de la ciutat de Famagosta, qui és en Chipre, e fon pres en mar per una fusta de moros, e per la poca edat e discreció que tenia feren-lo tornar moro. Aquest, com fon en perfeta edat, avent natural conexença ésser millor la ley crestiana que no la secta mafomètica, deliberà de tornar a la bona part» (c. 149; Martorell, 2005: 641). Sobre aquest personatge, vid. Riquer (1990: 47).

44. Aquesta promesa del rei recorda bastant el tipus d'ofertes fetes durant la conquesta de València per Jaume I a diversos cabdills sarraïns per tal d'assegurar-se la seua lleialtat; vid., per exemple: «E demanaren-nos que-ls heretàssem a cada I de part ço que havien en Almenara, de III jovades de terra a cascun e que-n donàssem a parents lurs, que haurien en aquest feyt lur ajuda, XXX jovades [...] E quan nós hoïm açò que éls nos dixeren, plach-nos molt, e atorgam-ho» (§§243-244; Jaume I, 1991: II, 209-210).

ment de tots i cada un dels moviments tàctics de l'enemic és un jueu oriünd de Catalunya, que Saba considera —tal com Jaume I fa amb el seu aliat Ben Abet— un enviat del cel!⁴⁵ Aquest jueu català es presenta davant Pere II vestit amb robes molt pobres, i li explica la seua història: havia viscut durant molts anys instal·lat a la ciutat de Tunis, on havia anat acumulant grans tresors. En conèixer que el rei d'Aragó havia desembarcat a Berberia, havia comentat públicament i en diverses ocasions que la intenció del rei d'Aragó era sotmetre tota la terra. Les seues paraules no només havien deixat atemorits els seus conciutadans; també havien arribat a les orelles del rei de Tunis, que, com a càstig per aquells imprudents comentaris, l'havia desposseït de tots els seus béns:

Quibus circa hujusmodi sollicitudinem intendentibus, ecce vir Ebreus de Catalonia oriundus, pannosa veste succinctus, de Tunisio veniens quasi celitus missus pro tot personarum periculis evitandis, subito castrum intrat. Hic sane gazas innumeras industrie apud Tunisium adunarat. Audito tamen adventu regis Aragonum quia cepit palam gaudere ac magnitudine regis Aragonum commendare ac asserere, quod Catalani de cetero non dmitterent partes illas nisi subactis regibus et gentibus Barbarie, ac per hoc timorem audientibus incutere non cessabat —sermone huiusmodi divulgato et ad regis aures delato— fuit Ebreus per fiscum regis eiusdem bonis conquisitis spoliatus, et rediens ad primordia paupertatis venit ad regem Aragonum sicut profugus a patria relegatus.

Et ductus ad regis presentiam ait regi:

—Domine mi rex, vassallus tuus ego sum, de Catalonia oriundus. Iuvenis apud barbaros sum nutritus crevique Tunisii, ubi magnas divitias lucrifeci gazasque innumeras propria industria congregavi. Nunc autem audito adventu vestro prospero, quia per Saracenos plurimum opprimebar et cotidie me a vexationibus redimere oportebat, cepi palam letitia multa respargi et magnalia de probitate vestra et progenitorum vestrorum cum cordis yllaritate referre ac qualiter contra Saracenos opera regum Aragonie prospere claruerunt, astruens per hoc, quod tanta esset regia et Catalane gentis strenuitas, quod facile foret vobis totam dictioni vestre subagere Barbariam. Exiit in publicum sermo meus et ad aures regias convolvit. Rex autem me propterea omnibus acquisitis occasionaliter spoliavit. Sicque nudus, ut videtis, remansi, qui affluebam innumeris praetiosis. Qua re, mi domine, non attendatis ad vestes, si ad vos in paupere veste veni, sed respicite fidei devotionem, que adhuc in vassallo vestro viget erga vestram magnificentiam. Plus quam unquam credite verbo, non vestibus, et probate facta, non habitum (Malaspina, 1999: 299-300).

La història de Saba Malaspina transcriu també un interessantíssim diàleg entre el rei Pere i el jueu ja esmentat, que l'informa amb tot luxe de detalls dels preparatius bèl·lics dels infidels. En aquesta versió, el jueu assenyala el divendres de la propera setmana a la nit com el moment escollit per l'enemic per a l'atac al campament. L'informador posa de relleu les extraordinàries dimensions de la força que s'acosta i no es mostra molt optimista sobre les possibilitats que els homes de Pere tenen de vencer-la, tot i que assegura que el resultat de les batalles no depèn de la proporció numèrica, sinó del favor diví, i que, d'altra banda, l'enemic sembla provist només d'armament lleuger:

45. Si no vaig errat, aquesta concomitància ha estat poc explotada per la crítica: només en parlen l'erudit alemany Karl Frenzel en una dissertació escrita fa més de segle i mig (Frenzel, 1853), i l'ed. Koller i Nitschke de la *Història* (Malaspina, 1999: 300, n. 90).

plus quam centum milia equitum Arabum contra vos ad duas dietas deprope sunt exercitualmente congregati, et oppinantes vos omnes in primo insultu illico absorbere, deliberaverunt in parasceve sequentis ebdomade castra vestra hora noctis invadere. Credo firmiter vos eis non posse resistere, quamquam bella non in multitudine, sed in virtute divina consistant: est enim sine numero velud arena maris equitum multitudo. Equas tamen insident aut ron-zinos, nulla fere preter arcus arma gestantes; verum quamplures deferunt lanceas nostris de Catalonia omnino dissimiles, et qui melius est armatus, gestat frustrum corii camelini aut bovini ante pectus et super spatulas (Malaspina, 1999: 301).

Tot seguit el rei imaginat per Saba, una mica més inquisitiu que el de Muntaner, s'interessa per l'organització de l'enemic, i pregunta si acudeixen al combat en tropell o ho fan seguint algun *ordo* de batalla, a la qual cosa l'hebreu respon que marxen molt ordenadament, distribuïts en grups articulats decimalment que es coordinen mitjançant senyeres i penons:

Tunc rex Aragonum ex dictis verbis stuporem admittens in animo ait illi:

—Estne verum, quod dicis? Dic, amice, nobis, qualiter sunt per stabiliti agmina, qualiter catervatim incedunt aut quo ducatu reguntur?

Iudeus respondit:

—Centum Arabes unam sequuntur banneriam sive pennonem; sicque vadit totus exercitus stabilitus, et habent singuli centeni milites tale signum. Postmodum vero decem pennones, scilicet mille equites, habent vexillum, differens a primo longitudine et latitudine, sub cuius ducatu decem bannerie praedictae reguntur, et vocatur vexillum millenarium; deinde decem millenarii reguntur sub maiore vexillo, quod vix potest manus et humerus fortis Arabis sustinere; et sic omnis venientium contra vos multitudo Arabum est disposita et processionaliter ordinata precedentibus semper pennoniferis et vexilliferis ordine suo numerum deputatum.

Ait Rex:

—Qui precedent pugiles et qui sequuntur, estne inter eos ordo, ut premittantur fortiores et magis armis experti aut nobiliores et exercitui presidentes?

Respondit Iudeus:

—Domine, ordo est talis, quod omnes minores et qui minus habentur in praetio, quos vocamus in Catalonia servientes, semper precedent, sequendo tamen banneriam et millenarium suum; admirati postmodum et proceres, duces et rectores ac domini multitudinis subsequuntur, agminibus, ut predixi, per numerum taliter ordinatis (ibidem).

Finalment, Pere, conscient de la dificultat de vencer un exèrcit tan nombrós a camp obert, pregunta si hi ha prop algun espai fàcilment defensable on l'exèrcit cristià pugua prendre posicions i esperar l'arribada dels sarraïns. El jueu respon que, per tal d'atacar-los, els infidels han de creuar abans un pas molt estret que hi ha entre unes muntanyes situades a unes tres llegües del campament catalano-aragonés, i que en aquest punt hom podria repèllir la seua escomesa amb molta menys dificultat. Afegeix tot seguit que ell coneix molt bé el pas, obrat per la mà de l'home molt temps arrere, atés que l'ha travessat moltes vegades en companyia d'altres mercaders:

Ait iterum rex Ebreo:

—Quia videmus contratam planam, absque collium eminentia in arborum vastitate ia-

centem, dic nobis, an tota, sicut se oculis exhibet, sit adeo plana, quod ad nos per apertos campos, sine obviationis obice possit tanta multitudo venire? An de loco isto usque ad eos sint montes aliqui aut aquosa palus aut iugera nemorosa vel aliquis passus artus, ita quod venientibus hostibus possit via precidi, ne tam libere ad castra nostra valeant pervenire?

Respondit Iudeus:

—Domine, hic de prope ad tres leucas est passus unus concavus et artissimus inter colles, per quem equites transire non possunt nisi singulariter et unatim, ita quod homo discretus et excubans posset transeuntis passum quoslibet numerare; passusque huiusmodi longus est fere per leucam, nec possent huc Arabes per aliam viam proficisci, et hec est causa, domine mi, quia ad vos cum tanta festinantia properavi, et ut vos primo cauti et attenti de Arabum adunata multitudine redditi passum illum impedire ac precipere valeatis.

Tunc Rex ad Ebreum:

—Scires tu ad passum huiusmodi nos minare, ac scis firmiter, quod Arabes ad nos per viam aliam transire non possunt?

Ebreus:

—Domine, et passum novi sicut ille, qui cum mercatoribus perinde frequentissime transivi, constatque mihi firmiter, quod ille est Arabum rectus trames, quem vitare non possunt; nam inter illos colles via videtur manualiter esse facta et scissa ferreis instrumentis, quam artificialiter prudens effodit antiquitas et callem ad mare per colles illos Arabum antiqua prudentia adinvenit (Malaspina, 1999: 302).

Com veurem, el pas entre muntanyes esmentat per Malaspina tindrà també una importància estratègica fonamental en la versió que Muntaner ens dóna de la batalla definitiva del rei Pere amb els sarraïns d'Alcoll.

La batalla d'Alcoll. Pere II i l'olifant (c. 55)

El c. 54 de la *Crònica* de Muntaner reconta l'arribada a Alcoll d'uns ambaixadors dels rebels sicilians, que demanen ajuda al rei Pere contra les tropes de Carles d'Anjou i li ofereixen el tron de Sicília.⁴⁶ Vénen en el moment més oportú, perquè seran testimonis d'excepció del comportament dels catalano-aragonesos en el camp de batalla. En efecte, el c. 55 narra com dissabte, vespra de l'atac planejat pels ifriquiens, el rei Pere rep de nou la visita del sarraí, que li confirma la imminència dels fets:

E-l dissapte a vespre lo sarraý tornà al dit senyor rey et dix:

—Senyor, siats apparllat a l'alba ab totes vostres gents, que la batayla tenits en camp.

Dix lo rey:

—D'açò som nós molt pagats (c. 55).

Tot d'una, Pere II comença a disposar la defensa: ordena que tots els membres de la host, des de la infanteria a la cavalleria pesant, estiguen preparats al costat de les fortificacions amb les primeres llums de l'alba, i que ningú no es moga fins que els trompadors hagen sonat l'ordre de carregar contra l'enemic. El rei disposa que l'avantguarda de la batalla siga comandada per Arnau Roger de Pallars i Pere Ferrandis d'Íxer:

46. He analitzat aquest episodi a Aguilar (2011: 115-117).

E tantost lo senyor rey manà que en l'alba fossen los cavalls armats, et tothom, axí cirvents de maynada con almugàvers et hòmens de mar, fossen aparallats en l'alba et fossen tuyt en les barreres; et con les trompes et les nàcarres tocarien del senyor rey et l'estandart se desplaqueria, que tantost tothom cridant: «Sent Jordi et Aragó!», que tothom ferís.

E axí manà lo senyor rey que tothom anàs dormir; et tuyt avien tan gran goig que a penes ne poch negun dormir aqueyla nit. Et con fo alba, tothom fo apparallat, et de cavayl et de peu, là hon lo senyor rey era, fora de les barreres. Hac la daventera lo comte de Payllars e-l noble En Pero Ferrandis, senyor d'Íxer,⁴⁷ et d'altres richs-hòmens (ibídem).

Arriba l'alba, i quan els ifriquians s'acosten al campament catalano-aragonés comproven, sorpresos, que els cristians els esperen, disposats en perfecte ordre de batalla. Desconcertats per aquest fet, els seus ànims comencen a vacil·lar, i molts ja pensen a girar cua per fugir d'una derrota que donen com a segura. El rei d'Aragó sembla percebre-ho molt clarament, i dóna l'ordre de carregar contra ells:

Et axí com jorn fo, los sarraïns, molt bé hordonades lurs batayles, vengren envés la bastida e-l pug de Pichabarayla, et con veeren los crestians axí apparallats, meraveyllaren-se'n et tengren-se tots per morts, que volenters giraren si gosassen. Què us diré? Que con lo rey veé que ells rebuyaven e s'anaven aturan, cuytà's et manà a la daventera que ferís; sí que féu desplaçar l'estandart, e les trompes e les nàcarres tocaren, e la daventera va ferir (ibídem).

A pesar del temor que sent, l'enemic resisteix durant una bona estona l'embat dels catalans gràcies a la seua superioritat numèrica. És una càrrega liderada personalment pel mateix rei la que decideix la sort del combat i marca l'inici de l'encalç i la massacre dels fugitius:

Sí que-ls sarraïns tengren molt fort, axí que-ls crestians no-ls podien esvahir: tanta era la gent. E lo senyor rey brochà ab la senyera e va farir entre-ls moros, et los moros se desbaratàran en tal manera que no-n romàs negun qui en la daventera dels sarraïns fos qui n'escapàs, que sens nombre foren aquells qui y moriren (ibídem).

En veure que els sarraïns miren de salvar les vides retirant-se a través d'un pas muntanyenc molt proper a la vila, el rei, *proz* i entusiasmat amb la victòria, es proposa d'encalçar-los i conduir l'exèrcit cristià terra endins. La veu del seny i l'experiència, que el fa abandonar la idea, la posa, curiosament, el comte de Pallars, que, *sage*,⁴⁸ li recorda que

47. Desclot també documenta la presència a Alcoll d'aquest noble, fill bastard del rei Jaume I i de la seua famosa amistançada Dona Berenguera: «e l'altra cavalcada a-N Pere Ferrandis e a-N Pere Arnau de Botonac» (c. 83; Desclot, 1949-1951: III, p.78). Sobre Pere Ferrandis, *vid.* Casaus (2008).

48. Crida l'atenció el paper que Muntaner atorga al comte en aquest punt, sobretot si tenim present el caràcter temerari i un punt arrauxat amb què el retrata Bernat Desclot al c.89 de la seua *Crònica* («De un gran ardiment que féu lo comte de Pallars»), que recull també uns fets esdevinguts durant l'expedició a Alcoll. En efecte, Desclot explica que, del puig estant on s'havia fet fort des de l'inici de la campanya, Arnau Roger veié passar un contingent format per una seixantena de cavallers sarraïns. El de Pallars ordenà als seus homes que no els ataquessen, però ell es guarní, muntà a cavall i els anà a l'encontre. A

allunyar-se tant de la vila i el campament, on tenen tots els queviures necessaris per a l'host, podria posar en perill tota l'expedició. Així, el rei s'accontenta a tornar al lloc de la batalla, on el seu exèrcit es fa amb la important desferra que hi ha restat de l'enemic:

Axí que-l senyor rey volch passar una muntanya qui·ls era davant; e-l comte de Pallars et d'altres richs-hòmens cridaren:

—Ha senyor, per Déu no sia! Que si avant passats, tingats per perdut tot ço qui en Alcoyl serà ni roman, ne en les tendes; que nuyl hom no y ha romàs mas persones malautes o infants ho fembres. Et si açò perdem no hauríem viandes. E axí, senyor, per Déus membres-us de vós mateix, que la vostra persona pream nós més que tot l'altre món!

E lo senyor rey era tan escalfat contra los sarraïns que en res d'açò no li anava lo cor. Mas com ell entès ço que ells deïen, recordà's et pençà que axí era veritat; sí que aturà al peu de la muntanya e féu tochar la trompeta, et tothom aplegà's al senyor rey, et tot beylament et ab gran alegre tornaren-se'n a Alcoyl. Et levaren lo camp, et aquell jorn guanyaren tant les sues gents que en tot lo viatge ne foren benanans (ibídem).

Aquesta és la versió que Muntaner dóna de la batalla. Convé, de nou, comparar el relat de la *Crònica catalana* amb el de la *Història* de Saba Malaspina, a fi d'analitzar-ne les concomitàncies i les divergències. Recordem que, segons el cronista romà, el jueu arribat al campament català adverteix el rei de l'existència a prop d'Alcoll d'un pas entre muntanyes des del qual hom pot intentar de repèllir l'ofensiva enemiga. Malaspina segueix dient que, després de parlar amb l'hebreu, el rei vol comprovar personalment si el que aquest li ha dit és cert, de manera que la nit del 15 de juliol de 1282 es desplaça a l'esmentat coll en companyia d'uns pocs cavallers, i constata que, en efecte, és l'únic camí pel qual els sarraïns poden atacar-lo. Llavors el rei retorna a la host i fa reunir els capitosts de l'exèrcit, als quals adreça un discurs inspirador. Ha arribat l'hora —assegura el rei— que les forces dels catalans obtinguen una gran victòria contra els enemics de Crist. Potser es troben en un gran desavantatge numèric, però importa això gaire, tractant-se l'enemic d'una pila de gossos infidels? O per ventura s'han oblidat de les proeses del seu pare, el bon rei Jaume, que va subjugar tantes terres de sarraïns amb un nombre molt reduït de soldats? Les seues forces són menors, però millors: tenen bons genets i infants valentíssims, a més d'almogàvers expertíssims en la guerra i els ballesters més escollits dels seus regnes. Per tot això, cal enfrontar-se als sarraïns; aviat l'exèrcit farà cap al pas de les muntanyes, on esperaran l'arribada de l'enemic:

pesar de l'heroisme amb què es captinué, fou ferit en una cama, i hauria estat mort o empresonat si el comte d'Urgell, en veure el combat, no l'hagués socorregut. Retornat al campament per tractar-se de les nafres rebudes, rebé l'elogi i, al mateix temps, els retrets del rei Pere, que, fent en aquest cas el paper de cavaller *sage*, censurà la imprudència del vassall: «E-l rey reptà-lo molt fort, cor meys de son manament avia passat lo vayl ne avia esperonat ves los sarraïns, e que no-n valia tant sa fe [...] —Certes —dix lo rey—, bon provar fa son cors, d'un cavaler contra II o III; mas anar ferir entre L cavalers ne entre LX, no és ardiment ans és foltat. Mas yo sé bé que-l vostre ardiment és tan gran, que si aviets la meytat de força segons la volentat del cor, que vós vos combatriets ab C cavalers o ab plus» (c. 89; Desclot, 1949-1951: III, 94-95). Sobre els conceptes de *sagesse* i *prouesse*, *vid.* els estudis de Boysen (1941) i Brucker (1987), centrats en l'àmbit de la literatura francesa medieval.

Ecce iam rex Aragonum Ebrei narratione premonitus nocte prima luna XV lumen mortalibus in noctis caligine ministrante vadit cum paucis equitibus sociatus ad passum, et cum diligentia collium vada perquirat totumque locum pede revolvit et oculo ac omnia subtiliter per circuitum indagat et explorat precipue, si pateat per viam aliam aditus Arabibus venire paratis; qui postquam iam sibi constitit oculata, quod ille erat introitus, ille passus, per quem necessario pertransire barbaros oportebat, eadem nocte rediit ad castra sua et consilio cum maioribus de suo exercitu inito ait eis:

—Dies venit, in quo dei potentia media virtus poterit Catalana clarere; tempus est, ut in omnem eventum deo volente palmam triumphi et famosam coronam victoriae de gentibus infidelibus reportemus! Hostes crucis, ut audivistis referente Iudeo, contra nos sunt in multitudine sine numero congregati. Sed quid ad nos de numero canum? Non enim multitudo dimicat, non expugnat, sed fidelis dextera concertat et animus constans vincit non viribus, sed in virtute. Nonne unquam audivistis, quod dompnus avus noster recolende memoriae cum M tantum peditum et V C equitibus terras Saracenorum plurimas conquisivit, contra quem frequenter infideles in maiori fuerunt quantitate quam sint contra nos hodie congregati? Et tandem cum eo divina dextera compugnante grandis triumphus contra Saracenos meruit nomen et famam. Nonne etiam pater noster bone memoriae cum eisdem infidelibus diversis conflictibus habitis similiter dimicavit? Paucitas strenuorum denuo in virtute divina multitudini prevalebat. Estne memoria, quod propter numerum ullo unquam tempore infideles victoriae laudem contra christianos meruerint concertando? Certe, domini, nos sumus in exercitu nostro hic VII C boni milites armis experti, dextrarios prepetes considerantes, habemus adhuc IIII milia nobilium servientium, quos probitas animi et generis ortus ad militie decus habilitant, totidem equipollentes in strenuitatis virtute militibus; insuper sunt nobiscum VIII milia peditum lanceas deferentium et iacula, quos animositas equat equitibus per expertos et probissimos Almogaveros stabilitos. Habet etiam nostra manus XII milia balistariorum per regnum nostrum cum sollicitudine quesitorum, quibus forte similes in tanto numero vix possent usque in regnum Francie reperiri. Propter quod animos habere debemus, ut, si contra nos totus conveniat paganismus cum spe vincendi, in Illius nomine, quem labiis maliloquis prophanant et operibus, barbaros dimicemus. Nos ad hec tali die per acies ordinati et ad bella precinti ad passum collium nocte media properabimus, per quem populosa barbarica congregatio est ad nos inevitabiliter adventura: ibique gentem nostram per capitaneos, comestabulos et Almogaveros ordinatam taliter per acies vestro consilio disponemus, quod dante deo propitio venientium canum corpora triumphabiliter subiciemus nostrarum manuum potestati (Malaspina, 1999: 302-303).

Quan arriba el dia previst per a la lluita, a l'alba, les tropes ocupen diversos punts del pas entre muntanyes, amb instruccions precises del rei perquè es mantinguen en silenci; aquest, al capdavant d'un petit escamot de cavallers i ballesters, se situa també en les proximitats del coll. És en aquest punt on la versió que Malaspina dona del pla de batalla ideat pel rei palesa més punts de contacte amb la de Muntaner, segons el qual, com acabem de llegir, Pere ordena que cap dels seus homes no es moga fins que «les trompes et les nàcarres» toquen. Aquesta indicació és transmesa molt més elaboradament per l'italià, del relat del qual es pot deduir que, en efecte, el sobirà va recórrer a un sistema de senyals acústics per tal de coordinar els moviments de les seues tropes: ningú en tot l'exèrcit havia d'atrevir-se a atacar els sarraïns fins que no hagués sonat per tercera vegada el corn del rei:

Adveniente igitur die, quo per passum collium gentem barbaram transituram Iudeus veridica voce predixerat, rex Aragonum dimissa in toto navigio et castro sufficienti custodia circa primum gallicinium gentem suam cogit ad passum ac in diversis locis per girum collium suos armatos collocat moraturos. Et acies militum, servientium, balistariorum et iaculatorum distinguens omnes in locis subsistere facit, unde per venientes barbaros detegi non valeant vel videri, ac eis singulis indicens omnino silentium, clamores prohibens et murmura interdicens, personaliter ipse cum L militibus et C balistariis ponit se iuxta passum. Verum tamen ipse cum tribus maioribus passui appropinquat, reliquos vero desuper passum in distantia ordinat, ut succurrant. Totumque per loca opaca quadrangulavit exercitum deditque viris edictum, ut pro invadendis barbaris nullus presumat egredi sum agmen, nisi audiret signum per ordinationem regiam datum eis.

Signa sunt ista: Rex depressi sonitus cornu arto meatu confossum gestabat ad collum; ad cuius primum sonum illi, qui super passu in aliquali distantia fuerant constituti, cum magis stridolo cornu sonum reddere tenebantur, ita quod militia secundum cornu posset audire, ac cum tertio cornu miles ad hec deputatus vocis flatum emitteret ad servientes pedites, quibus quartum cornu traditum fuerat, ut et ipsi totam aliam exercitus multitudinem excitarent et canente cornu ad bellum ceteros premonerent. Tandem audito tertio sonitu cornu regis, reddentibus sonum aliis per ordinem tribus cornibus, in campum prodire totus exercitus tenebatur et cum hiis, qui iam transierint, barbaris dimicare. Sic igitur sunt in cornibus data signa, sicque sunt dispositi bellicosus (Malaspina 1999: 303-304).⁴⁹

A l'aurora, tal com el jueu de Tunis havia assenyalat —i el sarraí del relat de Muntaner—, els musulmans comencen a creuar el pas de la muntanya. Els vora 45.000 homes es queden sorpresos en divisar el campament català aparentment desemparat, i pensen que els enemics, espantats, es deuen haver recollit a les naus i fet a la mar per retornar a les seues terres. Molts es dolen d'aquest fet, perquè s'havien adelitat amb la idea d'assetjar la fortalesa i capturar-la a l'assalt o fer-la rendir per fam. Per la seua banda, els pocs cristians que han restat custodiant el campament, en veure la muntanya tota coberta de sarraïns, es temen que les tropes reials han estat vençudes i mortes:

Nox igitur cedit et iam aurora lucescit et iam sunt XLV milia Arabum citra passum; iamque primus pennonifer attingit muros castris et plus quam decem pennoniferi subsequuntur; terre burgum ingressi sunt. Mirantur visis barbaris hii, qui ad castris custodiam remanserunt, scilicet in eminentiori parte terre, ad quam Arabes pervenire non poterant, et credunt totum suorum exercitum absortum per multitudinem barbarorum. Mirantur et Arabes solitudinem castris et cogitant Catalanos vel iam altum mare velis datis flatibus petivisse vel in navigio receptatos; dolent etiam Catalanos absentes, quos in castro concludere et artare

49. Ramon Muntaner reporta l'ús d'aquests codis sonors durant la campanya contra els rebels de l'illa de Gerba (1311): «E nós havíem hondonat que quant seríem davant ells, *que com la primera trompeta toquaria*, que cascu presés ses armes; *et a la segona trompeta* tothom fos aparellat de ferir; *et con les trompes et nàcares sonarien*, que pensàssem de ferir tots, de cavayl i de peu» (c. 255). *Cfr.* també amb el següent passatge de les *Chroniques* de Jean Froissart: “et dit chacun à ses compagnons que, *sitôt qu'on orroit la trompette tromper*, chacun mit ses selles et appareillât ses chevaux; *et quand on l'orroit la seconde fois*, que chacun s'armât, *et à la tierce fois* que chacun montât sans targer et se retrait à sa bannière” (Froissart, 2001: 122). Sobre aquest tipus de senyals, *vid.* Jones (2010: 69-85).

procul dubio crediderunt et angustatos in circuitu aut fame premente subigere aut resistentes invitos capere per insultum (Malaspina, 1999: 305).

Ja hem vist que, segons Muntaner, el comte Arnau Roger i diversos nobles catalans han de recordar al rei que creuar el pas i perseguir els sarraïns és un acte massa temerari, perquè implica deixar sense protecció el campament i arriscar-se a ser víctima d'una emboscada. Vet ací un altre punt de contacte interessant entre el peraladenc i Malaspina, perquè el cronista italià transcriu un diàleg tingut per Pere amb el comte de Pallars, Roger de Llúria i altres cavallers, en què aquests retreuen al monarca la seua imprudència. La conversa té lloc en aquest cas abans d'iniciar-se les hostilitats, mentre els sarraïns estan començant a obrir-se camí per la muntanya. Els súbdits del rei observen inquiets que ja han superat el coll 10.000 infidels, i que el rei encara no ha donat l'ordre d'atac. Un cavaller apunta que potser és hora ja d'escometre'ls, abans que en passen més, observació que mereix la rèplica indignada del rei. Quan ja n'han passat 20.000, qui parla és l'horroritzat comte de Pallars, que jutja prudent no esperar més i entrar en acció immediatament; però és interromput per Pere, que censura les seues covards paraules, impròpies d'un guerrer com ell. Quan ja n'han passat 30.000, Roger de Llúria demana al rei si encara no en té prou, però aquest no respon. En observar l'ànim impertèrrit del seu senyor, el comte de Pallars no pot aguantar més i li pregunta a crits si el que vol és morir i provocar l'extermini de tot l'exèrcit amb aqueixa actitud. Farà bé —li diu— de fer sonar de seguida el corn de batalla, perquè si no ell fugirà i l'abandonarà a la seua sort:

Sed iam in ortu luciferi manus barbara vada passus egreditur, et precedentes pennoniferos singuli centeni singulariter subsequuntur, et qui millenaria vexilla ferebant, millenos singulos precedebant. Rex millenaria vexilla dinumerat, et cum iam decem millenarii pertransissent, ait miles suos collateralis ad regem:

—Domine, iam hora videtur, ut aggrediamur passum, ne plures citra pertranseant, nam omnes veniunt equites isti canes, unde satis ad mactandum sufficiunt genti nostre.

Rex ait ad militem:

—Numquid non saltem transibunt tot, ut numerum equent cum nostris? Ecce transeunt alia decem miliaria.

Et ex tunc comes Paliarius, cuius consilio, quia strenuus erat et connutritus in armis, rex ut plurimum adherebat, ait regi:

—Domine, sufficere modo possunt; non exponamus gentem nostram periculis et fortune. Tutius dimicatur cum mille quam cum decem milibus.

Tunc rex ad comitem:

—Quid dicis, comes! Nunquam, quod audiverimus verbum pusillanimitatis tante tua virtus emisit, verbum, inquam, timoris et dubii contra canes!

Transeuntibus ad hec quinque aliis millenariis post predicta viginti tertius collateralis regius socius, forsitan Rogerius de Laorea, murmurat versus regem:

—Domine —ait— *redde cornu sonitum!*

Rex non respondit ad quidquam. Inde aliis quinque transeuntibus millenariis iterum Rogerius murmur ingeminat:

—Domine, iam triginta millenaria transierunt, et nos adhuc plures transire patimur? Videte, si tutum, quid agimus, quia magna est multitudo!

Nec adhuc rex aliquid verbum reddit, sed rem considerat tacitus et attentus.

Demum postquam XL millenaria transierunt, comes predictus cum magno murmure mittit vocem, quam pretereuntes potuerunt audire, sed forsitan suos esse credebant, ait enim:

—Rex, aut tabescis visu aut es tanta multitudine visa perterritus aut ab heri factus es protinus mente captus. Visne mori, affectas gentem tuam perdere una hora, quam sub expensis et laboribus congregasti? *Redde igitur cornu flatum!* Alioquin aut in hostes irruam, et simul omnes perdemur, aut ignote vie diffugio me committam (Malaspina, 1999: 304-305).

Sembla clar que, a l'hora de modelar l'actuació del rei Pere en aquest passatge, Saba Malaspina va tenir molt en compte el personatge de Rotllà, l'heroi principal de la batalla de Roncesvalls, immortalitzada a la *Chanson de Roland*. Recordem que, segons aquest poema èpic, havent arrabassat tota Espanya als sarraïns, Carlemany es disposa a creuar els Pirineus i retornar a les parts de França. L'emperador franc confia el comandament de la reraguarda de l'exèrcit a Rotllà, el seu amic Oliver i els altres pars de França. Durant la retirada, la reraguarda és atacada per les tropes de Marsili, el rei sarraí de Saragossa, molt superiors en nombre. Oliver demana en tres ocasions al seu company Rotllà que sone l'Olifant, el seu corn de vori, a fi d'advertir Carlemany, a l'avantguarda de l'exèrcit, perquè els socórrega. En les tres ocasions, però, Rotllà es nega a fer-ho, tot considerant-ho un deshonor i un gest covard, i es proposa de combatre els pagans amb els homes que tenen a l'abast. A la fi, davant la munió de tropes enemigues, Rotllà ha de fer sonar el corn, però llavors ja és massa tard: els sarraïns guanyen la batalla i els pars de França, després d'una resistència aferrissada, jauen morts sobre el camp.⁵⁰

Però Pere II, si bé és tan *proz* i temerari com el guerrer Rotllà, té una ventura molt millor que la de l'heroi carolingi. Pressionat pels seus vassalls, el rei fa sonar tres vegades l'olifant, contestat ça i lla del pas pels homes del rei, que també sonen els seus. És aleshores que els catalans barren el pas als sarraïns, que, agafats en falta, comencen a caure víctimes dels viratons de les ballestes i dels dards llançats per la infanteria:

Ecce igitur regia turba cornua concinit et cetera cornua illico reddunt voces; ac tandem cornu regis tertio buccinante centum balistarum ora passus invadunt et venientibus Arabibus viam precipidunt, ut subsistant alii et plures transire non possint. Prosiliunt ad passum etiam L comites regis et rex etiam cum eisdem; sicque prostratis corporibus hominum et equorum

50. Són els famosos vv. 1049-1081 de la *Chanson*: «Dist Olivier: «Païen unt grant esforz; / de noz Franceis m'i semble avoir mult poi. / Cumpaign Rollant, kar sunez vostre corn, / si l'orrat Carles, si returnerat l'ost.» / Respunt Rollant: «Jo fereie que fols! / En dulce France en perdreie mon los. / Sempres ferrai de Durendal granz colps; / sanglant en ert li branz entresqu'a l'or. / Felun païen mar i vindrent as porz: / jo vos plevis, tuz sunt jugez a mort.» // «Cumpainz Rollant, l'olifan car sunez, / si l'orrat Carles, ferat l'ost returner.» / Respont Rollant: «Ne place Damnedeu / que mi parent pur mei seient blasmét / ne France dulce ja chëet en viltét! / Einz i ferrai de Durendal asez, / ma bone espee quë ai ceint al costét; tut en verrez le brant ensanglentét. / Felun païen mar i sunt assemblez: / jo vos plevis, tuz sunt a mort livrez.» // «Cumpainz Rollant, sunez vostre olifan, / si l'orrat Carles, ki est as porz passant; / je vos plevis, ja returnerunt Franc.» / «Ne placet Deu», ço li respunt Rollant, / «que ço seit dit pur nul hume vivant / ne pur païen que ja seie cornant! / Ja n'en avrunt reproce mi parent. / Quant jo serai en la bataille granz / e jo ferrai e mil colps e set cenx, / de Durendal verrez l'acer sanglent. / Franceiz sunt bon, si ferrunt vassalment; ja cil d'Espagne n'avrunt de mort guarant.» (Short (ed.), 1990: 92-94). Sobre el motiu de l'olifant en la literatura medieval, *vid.* Magnúsdóttir (1998).

passus adeo impeditur, quod facto cesorum obice in exitu passus eiusdem plures Arabes citra venire non possunt. Irruunt et milites in barbaros a parte dextra et eos aggrediuntur servientes per latera et iaculatores invadunt, balistarii autem ex parte anteriori emittunt acuta missilia velocia sicut fulgur (Malaspina, 1999: 305-306).

Si en la versió de Muntaner la batalla no es decideix fins que Pere II entra en combat, en la de Malaspina ens trobem amb un monarca que té també una actuació destacadíssima: és l'encarregat de tancar el parany que ell mateix ha ordit contra els sarraïns, quan, al capdavant del seu grup de cavallers, carrega contra la reraguarda enemiga, acte que provoca el pànic entre els infidels i resulta en un carnatge de proporcions terribles: 35.000 sarraïns cauen, com les fulles de la tardor, sota les armes catalano-aragoneses; d'altres aconseguen fugir per la muntanya. Pere II només ha perdut 3 cavallers i 500 infants:

Rex quoque cum aliis obturato iam passu, dimissisque in custodia passus XX balistariis cum IIII militibus, posteriorem Arabum partem lancea premit,⁵¹ et gladio cadunt sine numero canes. Et deficientibus arcubus et lanceis fit strages, fit cedes barbarorum inermium, et in ea multitudine ad terram excussi de equabus et equulis concidunt, qua frondes autumnalibus solibus consiccate circa ortum yemis de arboribus suis borrea flante cadunt [...] Fugiunt etiam forte quinque milia per devia montium et passus artissimos, per quos ire vix pedites potuissent; sed timor mortis vias asperas nudis pedibus etiam facit planas et difficiles faciles et inaccessibiles incessibus reddit aptas hominemque gravem aut natura vel senio docet necessitas agilem et velocem ac calles calculosos et ispidos fugientibus facit

51. Cal dir que l'ús d'aquest tipus de maniobra envolvent per part del comte-rei apareix documentat també al c. 83 de la *Crònica* de Bernat Desclot, que forma part precisament de la secció dedicada a narrar la campanya d'Alcoll i és potser un reflex de la mateixa batalla narrada per Muntaner i Malaspina. Desclot explica que el rei va ordenar un dia explorar tota la contrada d'Alcoll a un contingent d'un miler d'almogàvers. General prudent, Pere els havia dit que, en cas de ser atacats per una força enemiga, el cos expedicionari havia de replegar-se ordenadament, ocupar la muntanya que hi havia a prop del campament i indicar la seua posició mitjançant senyals; no haurien de resistir massa temps, perquè l'exèrcit acudiria tot d'una. Els exploradors es posen en marxa i, com el rei havia previst, es troben amb 2.000 sarraïns a cavall. Llavors hom aplica el pla acordat per a tal contingència: els almogàvers capturen la muntanya i avisen a la host perquè els socórrega. Quan els reforços dels catalans arriben, els infidels es troben completament envoltats d'enemics, i són massacrats sense pietat: «Esdevenç-se que I jorn, abans que negú dels cavalers anassen cavalcar, fó aparelar lo rey M almugàvers. —Barons —dix lo rey—, demà, ans del jorn, entrats dins terra e vejats la host dels sarraïns si és luyn d'assí, ne la terra si és plana oltra les muntayes. E yo faré estar I guàrdia en aquela muntaya, e si multitud de sarraïns vos assaltaven, preséssets la muntaya e feésset I seyal; que sempre nós vos serem en ajuda-. Quant venc lo matí, los almugàvers pensaren d'entrar dintre la terra dels sarraïns, e quant foren bé I legua luyn de la host, els sarraïns qui-ls agren vists, qui eren atendants en I vayl ben II mília sarraïns a cavayl lur vénen a l'encontra. E-ls almugàvers, qui-ls viuren venir, ajustaren-se tots, e plegadament, malgrat dels sarraïns, muntaren en I pug e feeren lo seyal a la guàrdia de la muntaya sobre Alcoyl, e la guàrdia fôu son seyal a la host. E aytantost lo rey fo armat e tota la host, e muntaren a cavayl e anaren ves aquella part on los almugàvers eren en la muntaya, que-ls sarraïns hi avien enclosos. E anc los sarraïns no-n saberen res tro que tota la host fo ab eyls, sí que pocs n'escaparen dels dits sarraïns, que no fossen morts» (c. 83; Desclot, 1949-1951: III, ps.78-79). *Vid.* també el relat que fa el mateix Desclot al c. 5 de la batalla d'Úbeda o de les Navas de Tolosa, segons el qual un altre rei Pere, en aquest cas Pere I el Catòlic, va utilitzar la mateixa tàctica per derrotar l'exèrcit dels almohades.

molles. Continuatur ad hec cedes usque ad horam seram prope tertiam campo Catalanis triumphabiliter remanente. Ex parte Aragonensium ducenti equi sunt perditii sessoribus sine lesione sospitibus nisi tribus, quos praessura multitudinis interemit; ex peditibus vero quingenti tum oppresse tum sagittis corruunt vulnerati. Ex Saracenis autem plusquam XXXV milia concidunt Catalanorum iaculis et cultellis; singuli enim Arabes inermes singulis ictibus corruerant (Malaspina, 1999: 305-306).

Consideracions sobre les dues versions

L'anàlisi confrontada dels relats sobre la campanya de Pere II a Alcoll de Ramon Muntaner i Saba Malaspina posa de manifest l'existència d'alguns punts de contacte força interessants entre tots dos cronistes. Recapitem-los:

a) En tots dos casos, els sarraïns projecten un atac per sorpresa contra les posicions catalanes, que tindrà lloc al llarg de la nit o poc abans de l'alba.

b) Tant Muntaner com Malaspina esmenten la intervenció d'un personatge d'una altra religió (musulmana o jueva) i oriünd de les terres de la Corona d'Aragó (el regne de València en un cas, Catalunya en l'altre) que revela a Pere II els plans de l'enemic.

c) Les disposicions adoptades per Pere II abans de la batalla inclouen, segons el romà i el peraladenc, l'ordre que l'exèrcit no ataque els ifriquiens fins haver escoltat el so dels corns o les trompes de batalla.

d) En ambdues fonts, el combat és presentat com una gran batalla, no com una escaramussa.

e) La importància del pas muntanyenc en la fase decisiva de la batalla és subratllada tant per Muntaner com per Malaspina.

f) Tots dos relats destaquen el rol que, com a conseller del rei, el comte de Pallars juga en el combat.

A partir d'aquests punts, sembla raonable de fer les deduccions següents:

1. El *Kitab-al-'Ibar* ventila en unes poques línies l'expedició catalano-aragonesa a Alcoll, i destaca que aquesta fou una empresa del tot infructuosa per als cristians: «*La flotte chrétienne arriva au port de Collo [...] mais cette entreprise n'eut aucun resultat*» (Ibn-Khaldun 1925-1956: II, 385-386). La visió que s'hi dona és, doncs, la d'una expedició menor, que no va suposar cap canvi —com a mínim immediat— al mapa polític de la zona. Igualment, la historiografia moderna no ha prestat massa atenció a la dimensió militar dels fets d'Alcoll, enfosquits —com resulta, d'altra banda, ben lògic— si es consideren al costat de la llum que projecta la subsegüent conquesta de Sicília per Pere II: «La campanya africana [...] no fou marcada per cap esdeveniment important» (Dufourcq, 1969: 223). Però és probable que durant l'expedició es produís, com a mínim, un combat d'unes dimensions prou significatives com perquè diversos cronistes dels ss. XIII-XIV —acostats cronològicament als fets i, més important encara, d'inclinacions polítiques diferents— se'n fessen ressò. Els *Annales Genuenses* de Caffaro, per exemple, expliquen que el rei

d'Aragó, havent arribat a Alcoll, «multa proelia cum sarracenis habuit» (Muratori (ed.), 1725-1751: VI, 576). Guillem de Nangis, que pensava que el *passagium* era només un ardit del rei Pere per envair Sicília des d'una posició favorable, i que tendeix a dissimular els èxits dels catalans sempre que pot, diu de passada que la host reial va enfrontar-se als sarraïns a les muntanyes properes a Alcoll (com fan Muntaner i Malaspina), tot i que se centra en les pèrdues sofertes pel rei durant l'expedició (segurament exagerades):

Igitur Petrus Aragoniae rex praeparato nauigio mare intrans uento prospero et mare placido portui Tunarum applicuit, *ubi multitudinem paganorum inter disctrictus montium reprimens, tria fere millia de suis amisit*. In partibus uero illis quae uiciniores sunt Siciliae, diebus aliquibus delinans, expectauit ut, opportunitate captata, commodius iniquitatem quam conceperat parturiret (Bouquet [*et al.*] (ed.), 1737-1904: XX, 518).

Quant a Saba Malaspina, convé apuntar que no tenia en aparença cap motiu per ponderar els actes de Pere II al nord d'Àfrica, atés que era profundament güelf. Ara bé, cal dir que, a pesar d'aquesta militància, en moltes pàgines del seu llibre es pot apreciar un esforç d'honestedat històrica: no estalvia crítiques cap al règim sever implantat per Carles d'Anjou a Sicília, que va acabar provocant la revolta de les Vespres.⁵² Aquests fet abona la fiabilitat del seu relat dels fets d'Alcoll —descomptant-ne, és clar, el to certament hiperbòlic en alguns punts.

2. On i quan conegué Malaspina la història sobre la batalla d'Alcoll inclosa al seu llibre? El més probable és que l'escoltés o la llegís durant els anys 1283-1285, període durant el qual exercí a Roma com a *scriptor* de la cúria papal.⁵³ Pocs mesos abans d'aconseguir el càrrec, l'estiu del 1282, es presentaren davant el papa i els cardenals els ambai-

52. A la *Història*, Malaspina s'adreça directament al rei per censurar la negligència a l'hora de reprimir els excessos comesos pels oficials francesos als quals havia confiat el govern de l'illa, i li demana si potser la força i la virtut que havia mostrat en la joventut s'ha acabat extingint amb el pas dels anys: «O rex inclite, usque ad hec tempora felix, si, quando gens Gallica singulorum in regno uiventium incessum calumpniabantur et risum vultuique similiter detrahebat et suspicabatur aliud in simplicitate multorum, gentis eiusdem corripuisses excessus, si ad querelas gravatorum ab officialibus aures prebuisses benignas et credidisses patienti acclamationi, fuisses dolori compassus, regni tui non vidisses scissuras nec gentem Gallicam laceratam. Senuit forsitan virtus tua aut caligant oculi, ut non recta discernant! Vergit deorsum conditio corporis et fervor spiritus ad iustitiam iam tepescit! Doleo super te tuosque heredes, qui sine te nichil possunt, cum per te multi, que sua sunt, habeant et uniuersa sint ad votive pacis rectitudinem reformata. Sub te viator tutus erat ab insidiis inuasoris, in te quiescebat in hospitio fessus hospes, te ceca heresis verebatur, omnisque infidelitatis error tue potestatis dominium fugiebat; ecclesia, in cuius custodiam electus eras athleta, tuo tyrocinio libertatem debitam obtinebat. Nunc autem sola regnorum exterorum cupido, per quam oportebat subditos necessario te gravare, necnon desidiosa negligentie lentitudo, qua gentis tue non advertebas excessus aut, si advertebas, dissimulabas te non videre vel sine conscientia tua fieri, quod videre debebas, tui iudicii acumen obfuscant; non enim caret scrupulo societatis occulte, qui manifesto facinori desinit obuiare. Ecce iam ultra non uales occurrere aut subuenire gravatis. Iam enim regnicolarum animas unus gladius pertransiuit; iam enim ignis subcensus est ab eis, qui tangent montes, et fumigabunt; iam etiam uno amaritudinis turbine singulorum sunt corda turbata et eadem amaricatione conquassa et dira cogitatione perversa cogitant omnes, ut vel simul una hora subita terra diglutiatur vel sub fortune vexillo rebellent contra facta tuorum opportunitate captata» (Malaspina, 1999: 285-286).

53. Pel que fa a la biografia de Saba Malaspina, *vid.* Pio (2006) i Lamboglia (2012).

xadors de Pere II de Catalunya— Aragó, arribats d'Alcoll, amb la petició a Martí IV perquè l'Església donés suport a la croada africana. Malaspina recull a la *Història* aquesta ambaixada i el discurs que els missatgers catalans van adreçar al papa, que incloïa una descripció detallada de les batalles a terres berberesques i l'alusió a la intervenció del jueu català.⁵⁴ Potser aquella missatgeria va generar alguna documentació que Malaspina, com a funcionari papal, va poder consultar a l'hora d'escriure sobre els fets, o potser va escoltar la història de llavis d'algun membre de la cúria.

3. En qualsevol cas, si els atzars de la campanya d'Alcoll pogueren arribar a les orelles dels cronistes italians i francesos, és ben segur que a la Corona d'Aragó devien circular tot de relats orals a l'entorn d'aquella expedició, transmesos d'entrada pels mateixos guerrers que s'hi havien trobat presents, i més tard augmentats i enriquits a cor què vols per l'imaginari col·lectiu: s'entén així que el personatge que hom identificava, en alguns casos, amb un jueu oriünd de Catalunya, es transformés en d'altres en un sarraí de la vall d'Alfàndec. Aquesta darrera fou la versió que escoltà Ramon Muntaner.

What if...?: el retorn del rei Pere a Alcoll (c.85)

Muntaner conta que, poc després de la victòria contra els sarraïns, torna a Alcoll l'ambaixador Guillem de Castellnou, que comunica al rei la negativa de Martí IV a concedir cap ajuda al seu projecte de croada (c. 56). El que s'esdevé a continuació és ben conegut: forçat per la resposta del papa, Pere accepta l'oferta dels missatgers sicilians,⁵⁵

54. Transcriu tot seguit el fragment del discurs dels ambaixadors relatiu al desenvolupament de la campanya: «Cepimus ergo hac consideratione terram in partibus Barbarie in districtu regis Tunisi, ubi est maior fere totius paganismi potentia, ibique statim in ipso descensus nostri primordio quoddam castrum populosum, quod Alcolum dicitur, nobiscum semper divinitatis assistente potentia, per violentiam occupavimus. Ibi rex noster stat tutus, inconcussibilis et ab Arabia tota securus nec metu it ipsum ullo unquam tempore perdere, quod iam ad honorem fidei et ecclesie perpetuo habitari christianis ascivit. Demum, pater, audite miranda opera dei clementie, attendite, qualiter omnipotentia nostris principiis prospere aspiravit. Pridie, pater, omnes vires Arabie contra nos fuerant deliberate congeste, ac equitum multitudo velud arena maris, que dinumerari non potest, versus castrum Alcolii hostiliter venire iam ceperat, credens totum sine resistentia nostrum statim exercitum absorbere; sed nos relatione hominis Ebrei, nobis forsitan celitus occurrentis, accessimus armis accinti ad quemdam passum artum, per quem non gregatim, sed singulariter venire ad nos poterant Saraceni, et quot voluimus de ipsis canibus transire permisimus. Tandem ora passus invasimus, nec ultra passi sumus citra venire; omnes ergo, quos citra passum invenimus, gladiis nostra dextra compressit, ita quod canum facta est tanta strages, quod plus quam XL milia dei iussu nostris manibus corruerunt. Sed quis tam eloquens tantam illius diei cladem, Africe cedens caninas et funera barbarorum valeat explicare? Certe omnis tunc campus madebat sanguine occisorum, nigrum colorem ex superiacentibus corporibus superficialiter induens abdicato viridi naturali. Haec sane, pater, tam grandia tamque plena prodigiis tamque pro fide famosa vix evenire possunt sine numine deitatis, aut absque nutu et voluntate celestium non contingunt» (Malaspina, 1999: 319).

55. Per a la manera com Muntaner i Desclot justifiquen l'abandó de l'empresa d'Alcoll i l'anada a Sicília, *vid.* Aguilar (2006: 209-217). La seua visió dels fets concorda amb la que el mateix rei Pere va oferir a l'emperador Rodolf I d'Habsburg a través dels seus ambaixadors, com sabem gràcies al memorial ja esmentat on hom va fer constar totes les coses que els missatgers havien de dir a l'Habsburg de part del rei. En efecte, aquest document insisteix a explicar de quina manera el papa va fer impossible la continu-

abandona la Berberia i fa vela vers Tràpena, a la façana occidental de Sicília, on desembarca el 30 d'agost de 1282. Poc després, és coronat rei dels sicilians a Palerm.

Vuit mesos després d'aquells fets, l'11 de maig de 1283, dijous,⁵⁶ alliberada ja l'illa de les tropes angevines, el comte-rei ha d'abandonar el regne guanyat per emprendre una nova odissea: la que l'ha de menar a enfrontar-se al seu enemic Carles d'Anjou al duel de Bordeus, pregonat ja arreu d'Europa. Salpant amb una petita flota de quatre galeres i un lleny armat del mateix port des del qual començà la conquesta catalana de Sicília, Tràpena, Pere posa rumb cap als seus dominis més occidentals, tot costerejant la Berberia. Després d'una aturada d'un dia a l'illa de Djalita per proveir-se de viandes, les embarcacions reemprenen el passatge i arriben a l'alçada d'Alcoll:

Com lo senyor rey d'Aragon fo partit de Tràpena ab les IIII galeas et I leny armat, ell manà a·N Ramon Marquet et a·N Berenguer Mayol que faessen la via de la Galleta, que ell volia costejar la Barberia, et volia anar a la vila d'Alcoyl per veer si era poblada, ne què fahien ne deÿen; e axí con ell ho manà, ho faeren. E con foren a Galeta, lo senyor rey, ab bona companya, anà a la cassa dels bochs,⁵⁷ qui y són, salvatges; et ell era dels bons cassa-

ïtat de l'empresa de Berberia amb la seua actitud tan hostil. Diu que, abans d'enviar el vescomte de Castellnou a Roma, el rei Pere ja havia sondejat la voluntat del papa mitjançant un altre ambaixador anomenat Galceran de Timor, cavaller hospitaler. Sembla que en aquella primera ocasió, Martí IV s'havia mostrat també molt agre amb l'emissari reial; a la petició de concedir la dècima al rei d'Aragó perquè aquest se'n servís en la seua campanya contra els sarraïns ifriquians, el pontífex havia respost que Pere no tenia cap intenció d'organitzar una croada, sinó d'atacar Carles d'Anjou: «Tot altre feït que·l senyor rey aja començat o volgut començar contra sarraïns a honor de Déu et per créxer son nom li ha embargat lo dit papa aïtant com à pogut. Encara, con lo senyor rey agués feita armada per anar en servey de Déu et de l'Església tramès al senyor papa frare Galceran de Timor, espitaler, et per ell féu-li saber ço et pregava'l que donàs indulgència a ell et a la gent qui ab ell fos en lo dit feït, e que reebés sa terra en comanda així com és acostumat de reebre a aquells qui van en servey de Déu. E que·l feés ajuda d'aquella dècima que era aüda de sa terra, e neguna d'aquestes coses no volc atorgar ni respondre per carta mas que dix que non avia aquella voluntat, ans vulia anar contra Karles, et altra resposta no hi volc fer». A pesar d'aquestes paraules tan poc amables —continua exposant el memorial— el rei Pere va voler demostrar que les seues intencions eren sinceres: va passar amb el seu exèrcit a l'Àfrica, on s'hi va estar tres mesos lluitant contra l'infidel, i va tornar a enviar una ambaixada a la cúria apostòlica, aquesta vegada a càrrec del ja esmentat Guillem de Castellnou. Si Muntaner i Desclot afirmen que el papa va acollir les propostes aragoneses amb un no rotund, el text explica que Martí IV no va voler donar cap resposta conclouent aquesta vegada, ni per escrit ni de paraula: es va limitar a assegurar que prompte enviaria els seus propis emissaris al rei, cosa que finalment no va fer: «Lo senyor rey volén mostrar per obra que la volentat aquella avia en servey de Déu et de l'Església anà en Berberia ab la sua armada et pres terra en Alcoyll, on estet contra sarraïns ben tres meses feén·los aquell mal que poc, e d'allèn tramès al senyor papa En Guillem vezcomte de Casteïlnou ab dues galees per mostrar·li que aquella volentat avia lo senyor rey que avia mostrada per obra, et requeria'l de les dites tres coses que ja per frare Galceran li avia demanades, e aïtanpoc ne volc res fer ne respondre per carta, mas que dix que per missatges li respondria, que grans coses eren et que sens gran acort no hi puria respondre, et de nuylla resposta aytanpoc s'ac cura» (Saint Priest, 1847-1849: III, 237). La versió aportada pel memorial és inclosa per l'historiador aragonés Jerónimo Zurita als seus *Anales* (vid. I, IV, c. 21).

56. La data la donen Neocastro («Die autem Iovis XI Maii Rex [...] navim ascendens velificavit a Trapano», Muratori (ed.) 1725-1751: XIII, 1076) i Zurita, que el segueix («Y hizose a la vela en Trápana a 11 de mayo», I, IV, c.30; Zurita, 1970: II, 110).

57. De l'abundància dels bocns salvatges a l'illa de Djalita en va parlar també el viatger nassarita Abu Hamid Al-Garnati (s. xi) al seu *Al-Mu`rib `an ba`d `aya`ib al-Magrib* o Llibre d'algunes de les

dós del món, de tota salvagina qui e-l món fos, que tostemps anava volenters a cassa de mont. Et preseren tants de bochs que totes les galeas ne refrescaren —et és de la bona carn del món, et la pus grassa—; sí que tants n'alcís que de V ayns hi parech.

Et con agueren I jorn refreschat en Galleta, costejaren la Barberia et vengren davant la vila d'Alcoyl (c. 85).

En observar la costa, comproven que hi ha un miler de sarraïns armats, i que els han vist. El rei, amb un punt d'enyorament, diu que vol acostar-s'hi i demanar-los noves sobre l'estat de la terra. A pesar de les reticències del vicealmirall Ramon Marquet, Berenguer Malloll i els altres mariners, el rei Pere puja en el lleny armat i ordena que aquest faça cap a la riba. Al seu torn, quatre cavallers sarraïns d'aspecte distingit entren amb els seus cavalls en la mar, s'atansen al lleny i hi puguen. El rei els rep amb cortesia i els convida a menjar, sense revelar-los en cap moment la seua vertadera identitat (es fa passar per un cavaller del rei d'Aragó). Després tots cinc conversen afablement sobre tot el que s'esdevingué després de la partida dels catalans; és així com Pere descobreix que la seua victòria a Alcoll fou molt més rotunda del que ell s'havia pensat: 45.000 sarraïns van morir aquell dia a mans cristianes:

Et con foren assegurats, lo leny se acostà en terra, et IIII cavallers dels sarraïns, a cavall, entraren en mar entrò a la popa del leny, et muntaren e-l leny. E tantost lo senyor rey féu-los seure davant ell, e-ls féu donar a menyar e-ls demanà de noves; et dix-los:

—Con lo rey d'Aragó se'n fo anat, los moros què faheren ne què digueren?

E ells dixeren:

—Con lo rey d'Aragó hac feta vella, que de II jorns encara nuyl hom no-s gosà acostar a la villa, ans se pensaven de les veles que fos altre estol qui y vengués en ajuda del rey d'Aragó.

—Ara-m digats —dix lo senyor rey—: lo dia de la batayla trobàs moltes gents menys?

—Segurament siats çert que tota hora trobam menys més de XL míllia hòmens d'armes (ibídem).

Incrèdul, Pere els demana si això és cert. Els sarraïns, a més de confirmar-ho, afegixen que, si el dia de la batalla el rei hagués creuat el pas de la muntanya, hauria fet una massacre encara més gran i se li haurien obert les portes de les principals ciutats de la Barberia:

meravelles del Magrib, on s'explica que els vaixells solien fer escala en aquesta illa per proveir-se de la carn greixosa —com diu Muntaner— d'aquests animals: «Y en el Mar de los Rum *hay también una isla a la que a la que llaman Yalita, repleta de ganado de cabras monteses que llenan esa isla como la langosta, que, cuando se extiende, le es imposible a la gente librarse de ella por su abundancia. Y como el ganado en la Casa, es imposible contar su número. Y cuando llegan los barcos cogen de ellas cantidades innumerables, las degüellan y las transportan en barcos. Se trata de un ganado de gran tamaño, graso, rudo y fuerte para la carga.* En esa isla no hay otros animales salvo el ganado, pero hay muchas fuentes y mucha hierba, montañas, cuevas y árboles abundantes. Está en la ruta de Alejandría por mar. Y a ella llegan barcos de todas partes y creo que aunque cada barco del mar cogiera todo lo que puede caber en él, no se agotaría nunca, por la abundancia de ganado existente» (Al-Garnati, 1991: 147-148).

Dix lo rey:

—Con se pot fer axò? Que nós, qui érem ab lo senyor rey, no-ns pensàvem que n'aguéssem morts X míllia.

—Segurament —dixeren ells— que sí foren més de XL míllia. Et dehim-vos que la pressa era tan gran, del fúger, que los uns ouffegaven los altres. *E si per desastre lo rey agués passada aquella muntanya, tots érem desbaratats et morts, que I no-n fóra escapat.*

Et dix lo senyor rey:

—Et con passara ell la muntanya, que vosaltres havíets hordonada cavalleria qui ferís en la villa et en les tendes, si-l rey passàs aquella muntanya?

—Segurament —dixeren ells—, res de tot axò no y havia, que nós érem gents ajusta-diçes, et jamés entre nós aquella concòrdia no-s pogra fer; que nós teníem lo fet per guanyat, e cascun volia ésser en la batayla. *Hon vos deÿm que, si per aventura et per nostre desastre ell agués passada la muntanya, que tots érem morts et fóra tota la terra conquesta; que d'aquí avant no trobara contrast, ans agra presa Bona, et Costantina, et Giger, et Bogia, et puyt gran res de les altres villes de la marina* (ibídem).

En escoltar-ho, i intuir tot el que hauria pogut passar si la campanya hagués tingut continuïtat, el rei s'adreça directament a Déu i li demana que castigue el culpable que la croada no haja prosperat —una clara referència a la resposta de Martí IV. Pere els demana encara si senten cap malvolença envers el rei d'Aragó, i descobreix, sorprés, que no sols no és així, sinó que, si l'exèrcit no hagués abandonat Àfrica, 50.000 persones s'haurien convertit al cristianisme i fet vassalls seus:

Lavors lo senyor levà los uyls al ceel, et dix:

—Ay Déus, pare senyor! Plàcie-us que no perdonets aquest peccat [f.XLIIra] a qui mal ne mer, ans ne fèts venyança visible en breu. Ara-m digats —dix lo senyor rey—: aquestes gents, ¿volen-li gran mal al rey d'Aragó?

Et ells resposeren:

—Mal? Ja Déus no u vulla! Ans li volem més de bé que a senyor que sia e-l món, cristià ne moro. *Et a bona fe vos prometem que, per la sua bondat, si entrò ara hic agués estat, que L míllia persones, entre hòmens et fembres et infants, s'ich foren bateyats e-s foren fets seus* (ibídem).

Abans d'acomiarar-se, el Gran, que segueix fent el seu paper de cavaller reial, explica als seus convidats tots els fets que ha viscut a la guerra de Sicília. Aquests escolten amb admiració el seu relat, i li dediquen el millor dels elogis. És un elogi, però, condicionat:

E lo senyor rey comptà-los tot ço que li era esdevengut pus partí d'Alcoyl. Et aquests meravellaren-se, et digueren que verament era lo mellor cavaller et ab lo mayor cor, *et si molt vivia, que sotsmetria tot lo món* (ibídem).

Al *Tirant lo Blanc*, el Mestre de Rodes declara sobre el seu salvador Tirant: «yo crech, si Tirant viu molt temps, ell basta a senyorejar tot lo món» (c. 108; Martorell 2005: 422).⁵⁸ Però, igual que l'il·lustre capità del llinatge de Roca Salada, Pere II no viuria molt temps

58. Per a més exemples d'aquestes frases condicionals al *Tirant*, i la seua importància per a la interpretació del sentit de la novel·la, *vid.* Hauf (1993: 89-90).

més: va morir dos anys i mig després d'aquesta hipotètica conversa, i, tot i reeixir contra tot pronòstic a defensar Catalunya contra la croada —aquesta sí, auspiciada per l'Església— del rei de França Felip III, ja no va poder tornar a la Berberia per cristianitzar-la. Aquella missió estava reservada a l'heroi del món imaginat per Joanot Martorell.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILAR, Josep Antoni (2006): «*Lo rey d'Aragó no-ns fa sinó greuges e vilanies!*: Papat i Casa d'Aragó a la *Crònica de Muntaner (I)*», *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. XXVIII, p.199-230.
- AGUILAR, Josep Antoni (2007): «*Lo rey d'Aragó no-ns fa sinó greuges e vilanies!*: Papat i Casa d'Aragó a la *Crònica de Muntaner (II)*», *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. XXIX, p.109-142.
- AGUILAR, Josep Antoni (2011): *Introducció a les Quatre Grans Cròniques*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- AGUILAR, Josep Antoni (ed.) (en premsa): *La Crònica de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg-c.146)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans («Biblioteca Filològica»).
- Aitó de Gorigos (1989): *La Flor de les Històries d'Orient*, edició, notes i estudi d'Albert HAUF. Barcelona: Centre d'Estudis Medievals de Catalunya (Biblioteca Escriny. Col·lecció de textos medievals breus, 9).
- AL-GARNATI, Abu Hamid (1991): *Elogio de algunas maravillas del Magrib*, introducción, edición y traducción por Ingrid Bejarano. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe.
- ARRIBAS, Antonio (1952): *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*. Barcelona: Instituto de Estudios Mediterráneos.
- BAUCELLS, Josep (1982): «La successió dels comtes de Pallars en el dos-cents». A: Dufourcq, Charles-Emmanuel [et al.] (ed.) *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 3-5*. Saragossa: Talleres Ed. Cometa, p. 21-36.
- BOUQUET, Martin [et al.] (ed.) (1737-1904): *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. París: Imprimerie Nationale, 24 vols.
- BOYSEN, Agnka Lising (1941): *Ueber den Begriff preu im Französischen: Preux, prou, prouesse, prud'homme, prudhomie, prude, pruderie*. Münster: Lengericher Handeldruck.
- BRUCKER, Charles (1987) *Sage et sagesse au moyen âge (XIIe et XIIIe siècles): étude historique, sémantique et stylistique*. Genève: Droz (Publications romanes et françaises, 175).
- BURNS, Robert Ignatius (1978): «How to end a Crusade: techniques for making peace in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia». A: *Moors and Crusaders in Mediterranean Spain*. Londres: Variorum reprints, p. 1-15.
- CASAU, María José (2008): «Los Pedro Fernández de Hajar y el espíritu cruzado entre los siglos XIII y XIV», *Aragón en la Edad Media* [Saragossa], XX, p. 187-202.

- CASTRO, Américo (1967): «Presencia del Sultan Saladino en las literaturas románicas». A: *Hacia Cervantes*. Madrid: Taurus, p. 45-77.
- CINGOLANI, Stefano Maria (2006): *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Societat Històrico-Arqueològica, LXVIII).
- CUVELIER, Jean (1990): *La chanson de Bertrand du Guesclin*, publié par Jean-Claude FAUCON. Toulouse: Éditions universitaires du Sud, 3 vols.
- DESCLOT, Bernat (1949-1951): *Crònica*, edició de Miquel COLL I ALENTORN. Barcelona: Barcino, 5 vols. («Els Nostres Clàssics», col·lecció A, 62, 63, 64, 66, 69-70).
- DUFOURCQ, Charles-Emmanuel (1969): *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental. Segles XIII i XIV*, traducció de Josep VALLVERDÚ, revisió historiogràfica de Santiago SOBREQUÉS VIDAL. Barcelona: Editorial Vicens Vives (Biografies catalanes. Sèrie Assaigs, 4).
- FRENZEL, Karl (1853): *De Sabae Malaspinæ et Raymundi Muntanerii scriptis: dissertatio inauguralis històrica*. Berlín: typis Albertii Sacconis.
- FROISSART, Jean (2001): *Chroniques. Livres I et II*. París: Librairie Générale Française (Le Livre de Poche, Lettres gothiques).
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés (1908): *La Corona de Aragón y Granada. Historia de las relaciones entre ambos reinos*. Barcelona: Tipografía de la Casa Provincial de Caridad.
- HAUF, Albert (1993): «Tirant lo Blanc: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana». A: ALEMANY, Ferrer / FERRANDO, Antoni / MESEGUER, Lluís (ed.): *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant - Elx, 1991)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Universitats d'Alacant, de València i Jaume I de Castelló, vol. II, p. 69-116.
- HAUF, Albert (1999): «“Sinó per la fe de Jhesucrist” (*Tirant lo Blanch*, c. 403)». A: COLÓN, Germà / GIMENO, Lluís (ed.): *Cultura i Humanisme en les Lletres Hispàniques (s. XV-XVI)*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, p. 49-75.
- Ibn Amira (2008): *Kitab Ta'rih Mayurqa*. Crònica àrabe de la conquesta de Mallorca, edició i estudi de Muhammad Ben Ma 'mar, traducció al castellà de Nicolau Roser Nebot y Guillem Rosselló Bordoy. Palma: Edicions de la Universitat de les Illes Balears.
- Ibn-Khaldun (1925-1956): *Histoire des Berberes et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale*, traduite de l'arabe par William MACGUCKIN, baron de Slane, nouvelle édition publiée sous la direction de Paul Casanova. París : Geuthner, 4 vols.
- Jaume I (1991): *Llibre dels fets del rei En Jaume*, edició de Jordi BRUGUERA. Barcelona: Barcino, 2 vols. (Els Nostres Clàssics, col·lecció B, 10-11).
- JONES, Robert (2010): *Bloodied Banners: Martial Display on the Medieval Battlefield*. Woodbridge: Boydell & Brewer.
- JUBB, Margaret (2000): *The legend of Saladin in Western literature and historiography*. Nova York: Edwin Mellen Press.
- JUBB, Margaret (ed.) (1990): *A critical edition of the Estoires d'Outremer et de la naissance Salehadin*. London: Committee for Medieval Studies (Westfield Publications in Medieval Studies, 4).
- LA MANTIA, Giuseppe (1990): *Codice diplomatico dei re aragonesi di Sicilia. Vol. I (1282-1290)*, premessa di Vincenzo d'Alessandro, Palermo, Società Siciliana per la

- Storia Patria (Documenti per servire alla storia di Sicilia pubblicati a cura della Società Siciliana per la Storia Patria, prima serie, diplomatica, vol. XXIII).
- LAMBOGLIA, Rosanna (2012): «Malaspina, Saba». A: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Brill Online. URL: http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-the-medieval-chronicle/malaspina-saba-SIM_02243
- LEOPOLD, Anthony (2000): *How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*. Aldershot; Brookfield: Ashgate.
- MACHAUT, Guillaume de (1911): *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, publiées par Ernest HOEPPFNER. Paris: Firmin Didot et Cie, 2 vols. (Société des Anciens Textes Français).
- MAGNÚSDÓTTIR, Ásdís Rosa (1998): *La Voix du cor. La relique de Roncevaux et l'origine d'un motif dans la littérature du Moyen Age (XIIe-XIVe siècles)*. Amsterdam: Rodopi.
- MALASPINA, Saba (1999): *Die Chronik des Saba Malaspina*, herausgegeben von Walter Koller und August Nitschke, Hannover, Hahnsche Buchhandlung (Monumenta Germaniae Historica, SS. XXV).
- MARTORELL, Joanot (2005): *Tirant lo Blanch (València, 1490)*, edició i notes d'Albert HAUF. València: Editorial Tirant lo Blanch.
- MAS LATRIE, Louis (1866-1872): *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Age*. Paris: Henri Plon, 2 vols.
- MERCIER, Ernest (1888-1891): *Histoire de l'Afrique septentrionale (Berbérie) depuis les temps les plus reculés jusqu'à la conquête française (1830)*. Paris: Ernest Leroux, 3 vols.
- MIRET I SANS, Joaquim (1914): «Notes sobre la expedició del rey Pere lo Gran a Berbería», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], VII, p. 354-360.
- MONREAL Y TEJADA, Luis (1971): *Ingeniería militar en las crónicas catalanas*, discurso de ingreso leído el día 31 de enero de 1971. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- MURATORI, Ludovico Antonio (ed.) (1725-1751): *Rerum Italicarum Scriptores*. Milà: Societas Palatina.
- PARÍS, Gaston (1893): «La legende de Saladin», *Journal des Savants*, maig-agost de 1893, p. 284-299, 354-365, 428-438, 486-498.
- PIO, Berardo (2006): «Malaspina, Saba». A: *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana, vol. LXVII, p. 632-635.
- Real Academia de la Historia (ed.) (1807): *Las siete partidas del Rey Don Alfonso el Sabio*. Madrid: Imprenta Real, 3 vols.
- RENEDO, Xavier (2013): «Llums velles i llums noves sobre la batalla de Portopí», dins FERRER I MALLOL, Maria Teresa (ed.): *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, p. 495-520.
- RIQUER, Martí de (ed.) (1979): *Los trovadores. Historia literaria y textos*. Barcelona: Editorial Ariel, 3 vols. (Letras e Ideas).
- RIQUER, Martí de (1990): *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema (Sèrie Assaig, 8).

- ROSELL, Cayetano (ed.) (1953) *Crónicas de los reyes de Castilla*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 3 vols.
- SAINT PRIEST, Alexis Guignard de (1847-1849): *Histoire de la conquête de Naples par Charles d'Anjou, frère de Saint Louis*. París: Amyot, 4 vols.
- SANUTO, Marino (1972): *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, foreword by Joshua Prawer. Toronto: University of Toronto Press.
- SHORT, Ian (ed.) (1990): *La Chanson de Roland*. París: Librairie Générale Française (Le Livre de Poche, Lettres gothiques).
- SMITH, Colin (ed.) (1998): *Poema de Mio Cid*. Madrid: Cátedra (Letras Hispánicas, 35).
- SOBREQUÉS, Santiago (1957): *Els barons de Catalunya*. Barcelona: Editorial Vicens Vives (Biografies Catalanes. Sèrie Assaigs, 3).
- SOLDEVILA, Ferran (ed.) (1971): *Les Quatre Grans Cròniques*. Barcelona: Selecta.
- STRAYER, Joseph (1969): «The crusades of Louis IX». A: SETTON, Kenneth Meyer (ed.): *A History of the Crusades, II: The Later Crusades, 1189 – 1311*. Milwaukee: University of Wisconsin Press, p. 487-518.
- TORRÓ, Josep (2011): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1976): *Orígenes del reino de Valencia: cuestiones cronológicas sobre su reconquista*. València: Anubar.
- VIARD, Jules (ed.) (1920-1953): *Les Grandes Chroniques de France*. París: Société de l'histoire de France, 10 vols.
- VILLEHARDOUIN, Geoffroi de (1961): *La conquête de Constantinople*, éditée et traduite par Edmond Faral. París: Les Belles Lettres, 2 vols. (Les classiques de l'histoire de France au Moyen Âge, 18-19).
- ZURITA, Jerónimo (1970): *Anales de Aragón*, edición de Ángel CANELLAS LÓPEZ. Valencia: Anubar, 8 vols.

RESUM

El treball pren en consideració els capítols de la *Crònica* de Ramon Muntaner dedicats a l'expedició del rei Pere II de Catalunya-Aragó a la Berberia l'estiu de l'any 1282, prèvia a la conquesta de Sicília feta pel mateix monarca i l'inici de la Guerra de les Vespres Sicilianes. Hom centra l'atenció, doncs, en la visió de Muntaner sobre els antecedents i el desenvolupament de la campanya del rei a Alcoll, que és analitzada a la llum d'altres cròniques dels segles XIII-XIV, especialment la *Crònica* de Saba Malaspina, que manté punts de contactes ben interessants amb el text català en el relat de l'episodi africà.

MOTS CLAU: Pere II de Catalunya-Aragó, expedició a Alcoll (1282), Ramon Muntaner, Saba Malaspina, intertextualitat.

ABSTRACT

«Alfândach!»: The African campaign of Peter the Great, seen through the eyes of Ramon Muntaner

This paper considers the chapters of Ramon Muntaner's Chronicle devoted to the expedition of King Peter II of Catalonia-Aragon to the Barbary coast, which took place in the summer of 1282, shortly before the start of the War of the Sicilian Vespers and Peter's conquest of Sicily. It focuses, therefore, on Muntaner's account of the events prior to and the development of the king's campaign in Collo, which is analysed in the light of other 13th and 14th-century sources, in particular the *Crònica* of Saba Malaspina, whose depiction of the African events presents interesting points of similarity with the Catalan text.

KEY WORDS: Peter II of Catalonia-Aragon, expedition to Collo (1282), Ramon Muntaner, Saba Malaspina, intertextuality.